

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ

Η Επιστημολογία του Karl Popper:
Πολιτικές και Αισθητικές προεκτάσεις

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΟΥΡΛΟΠΟΥΛΟΣ

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής

Αλέξιος Πέτρου

Βύρων Καλδής

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

Καθηγητής, Εθνικό Μετσόβιο
Πολυτεχνείο

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

19/6/2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη φιλοσοφία του Karl Popper, επιχειρώντας να αναδείξει την εσωτερική ενότητα που συνδέει την επιστημολογία του, με την πολιτική φιλοσοφία και την αισθητική θεωρία. Κεντρική θέση της μελέτης είναι ότι η σκέψη του Popper δεν περιορίζεται στη φιλοσοφία της επιστήμης, αλλά συγκροτεί ένα ευρύτερο πρότυπο κριτικού ορθολογισμού, το οποίο διαπερνά διαφορετικά πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται η επιστημολογική του θεωρία, με έμφαση στη διαψευσιμότητα ως κριτήριο διάκρισης μεταξύ επιστήμης και ψευδοεπιστήμης, καθώς και στην αντίληψη ότι η γνώση εξελίσσεται μέσω τολμηρών υποθέσεων και της διαρκούς αναίρεσής τους. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται οι πολιτικές προεκτάσεις της σκέψης του, μέσα από την κριτική του στον ιστορικισμό και τη θεωρία της ανοικτής κοινωνίας, η οποία θεμελιώνεται στην αποδοχή του λάθους, στην ελευθερία της κριτικής και στη δυνατότητα ειρηνικής διόρθωσης των λαθών. Το τρίτο κεφάλαιο διερευνά τις αισθητικές προεκτάσεις της ποππεριανής φιλοσοφίας, τόσο μέσα από τη θεωρία του Ernst Gombrich για την καλλιτεχνική δημιουργία ως διαδικασία δοκιμής και σφάλματος, όσο και μέσα από τη συμβολή του Tomas Kulka, ο οποίος επιχειρεί να εφαρμόσει ποππεριανά κριτήρια στην αξιολόγηση της τέχνης και στη διάκριση ανάμεσα στην αυθεντική τέχνη και το kitsch.

Βασικό συμπέρασμα της εργασίας είναι ότι η φιλοσοφία του Popper μπορεί να ιδωθεί ως μια συνολικότερη θεωρία κριτικού ορθολογισμού, σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη πρόοδος προϋποθέτει τη διαρκή έκθεση ιδεών, θεσμών και μορφών έκφρασης στη δυνατότητα της αμφισβήτησης και της αναθεώρησης.

Λέξεις-κλειδιά: Επιστημολογία, Επαγωγή, Διαψευσιμότητα, Κριτικός Ορθολογισμός, Αλήθεια, Ιστορικισμός, Ανοιχτή Κοινωνία, Αισθητική, Karl Popper, Ernst Gombrich, Tomas Kulka, Διονύσιος Σολωμός, Οδυσσέας Ελύτης

Abstract

This paper examines the philosophy of Karl Popper, seeking to highlight the internal unity that connects his epistemology with political philosophy and aesthetic theory more broadly. The central argument of the study is that Popper's thought is not confined to the philosophy of science, but rather constitutes a broader framework of critical rationalism that permeates different fields of human activity.

The first chapter analyzes Popper's epistemological theory, focusing on falsifiability as a criterion for distinguishing science from pseudoscience, as well as on the idea that knowledge advances through bold conjectures and their continuous refutation. The second chapter explores the political implications of his thought through his critique of historicism and his theory of the open society, which is grounded in the acceptance of human fallibility, freedom of criticism, and the possibility of peaceful error correction. The third chapter investigates the aesthetic dimensions of Popper's philosophy, both through the theory of Ernst Gombrich, who understands artistic creation as a process of trial and error, and through the work of Tomas Kulka, who attempts to apply Popperian criteria to the evaluation of art and to the distinction between authentic art and kitsch.

The main conclusion of this study is that Popper's philosophy can be understood as a broader theory of critical rationalism, according to which human progress depends on the continuous exposure of ideas, institutions, and forms of expression to criticism, revision, and the possibility of change.

Keywords: Epistemology, Falsifiability, Critical Rationalism, Induction, Truth, Historicism, Open Society, Aesthetics, Karl Popper, Ernst Gombrich, Tomas Kulka, Dionysios Solomos, Odysseas Elytis

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή

Πρώτο Κεφάλαιο: Η επιστημολογία του Popper και το ελληνικό παράδειγμα

- 1.1 Η επαγωγική μέθοδος και η κριτική της
- 1.2 Η λύση του προβλήματος της επαγωγής και η νέα μέθοδος της υποθετικής γνώσης. Η αρχή της διαψευσιμότητας
- 1.3 Οι δύο θεωρίες της γνώσης: The bucket theory of knowledge/ Η θεωρία του δοχείου και The Searchlight theory of Knowledge/ Η θεωρία του προβολέα
- 1.4 Όλα αρχίζουν από προβλήματα
- 1.5 Δεν θέλουμε αλήθειες, θέλουμε ενδιαφέρουσες αλήθειες
- 1.6 Οι τρεις προϋποθέσεις των θεωριών για την αύξηση της γνώσης
- 1.7 Η αλήθεια των Προσωκρατικών: Από το μύθο στον κριτικό λόγο

Δεύτερο κεφάλαιο: Οι πολιτικές προεκτάσεις της επιστημολογίας του Popper

- 2.1 Ο ιστορικισμός
 - 2.1.1 Ο ιστορικισμός του Πλάτωνα
 - 2.1.2 Ο ιστορικισμός του Hegel και του Marx
- 2.2 Η κριτική του Ιστορικισμού
 - 2.2.1 Τμηματική μηχανική εναντίον ολιστικής
- 2.3 Ανοιχτή Κοινωνία

Κεφάλαιο Τρίτο: Οι αισθητικές προεκτάσεις της επιστημολογίας του Popper

- 3.1 Ο Τρίτος Κόσμος ως συνδετικός κρίκος επιστημολογίας και Αισθητικής
- 3.2 Gombrich: Το Χρονικό της Τέχνης
- 3.3 Gombrich: Τέχνη και Ψευδαίσθηση
- 3.4 Νευρωνικά δίκτυα και δημιουργικότητα
- 3.5 Tomas Kulka: Ένα διάγραμμα ποππεριανής αισθητικής
- 3.6 Ο Ελύτης σχολιάζει τους πειραματισμούς του Σολωμού: Μια ποππεριανή δοκιμή

Συμπεράσματα

Εισαγωγή

Η αναζήτηση της γνώσης αποτελεί έναν σταθερό άξονα στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης. Από τις πρώτες κοσμογονικές και κοσμολογικές αφηγήσεις των μύθων και τις πρώτες φιλοσοφικές θεωρίες έως τις θρησκευτικές παραδόσεις και τη σύγχρονη επιστήμη, ο άνθρωπος επιχειρεί διαρκώς να κατανοήσει και να εξηγήσει τόσο τον κόσμο που τον περιβάλλει όσο και τον ίδιο του τον εαυτό. Συνυφασμένα με αυτή την προσπάθεια είναι τα ερωτήματα σχετικά με την πηγή της γνώσης, την εγκυρότητά της και τη μέθοδο μέσω της οποίας μπορεί να κατακτηθεί. Τι είναι, όμως, αυτό που μπορούμε τελικά να γνωρίσουμε και με ποιον τρόπο;

Μέχρι τον Αριστοτέλη, αναφέρει ο Popper (1902-1994), οι περισσότεροι Έλληνες στοχαστές αποδέχονταν μια σημαντική διάκριση: τη διάκριση ανάμεσα στη βέβαιη γνώση, την οποία κατέχουν μόνον οι θεοί, και την αβέβαιη γνώμη που είναι προσβάσιμη στους ανθρώπους. Στον Ησίοδο και τον Όμηρο, οι ποιητές επικαλούνταν τις Μούσες ως πηγή αλήθειας για όσα αφηγούνταν. Ο Παρμενίδης, στο φιλοσοφικό του ποίημα *Περί φύσιος* (2003) περιγράφει το ταξίδι του πάνω σε άρμα, καθοδηγούμενο από κόρες του Ήλιου, σε μια ανώνυμη θεά και τη συζήτηση της Αλήθειας με αυτήν, ενώ ο Σωκράτης, από την πλευρά του, στη διδασκαλία του παραδέχεται την αδυναμία του να κατέχει βέβαιη γνώση, και ο Πλάτωνας (2014a) στον *Τίμαιο* σημειώνει ότι η κοσμολογική του αφήγηση μπορεί να είναι στην καλύτερη περίπτωση εικώς λόγος (29b-d), δηλαδή μια πιθανή και αληθοφανής εξήγηση. Άλλωστε, την ίδια άποψη εκφράζει και στην *Πολιτεία* (2014b) του, όταν περιγράφει αλληγορικά στο μύθο του Σπηλαίου (514a-520a) την ανθρώπινη απαιδευσία και την απομακρυσμένη θέση του ανθρώπου από την αλήθεια. Διαφορετική είναι όμως σε σημαντικό βαθμό η στάση του Αριστοτέλη, ο οποίος στα *Μετά τα φυσικά* δεν περιορίζει τη γνώση των ανθρώπων στο επίπεδο της εικασίας, αλλά θεωρεί ότι η ανθρώπινη νόηση μπορεί να οδηγηθεί σε αποδείξιμη γνώση (Popper, 1998/2002, σ.2).

Στη νεωτερικότητα, ωστόσο, το ερώτημα αυτό θα τεθεί με μεγαλύτερη συστηματικότητα. Ο Διαφωτισμός, στο πλαίσιο της προσπάθειας χειραφέτησης του ανθρώπου από αυθεντίες και προκαταλήψεις, έθεσε το ζήτημα της θεμελίωσης και της δικαιολόγησης της γνώσης στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του. Ο εμπειρισμός

του Francis Bacon, του David Hume, ο ορθολογισμός του René Descartes και η κριτική φιλοσοφία του Immanuel Kant συνιστούν, μεταξύ άλλων, συστηματικές απόπειρες απάντησης στο πρόβλημα της γνώσης και της αλήθειας (Popper, 1963/1996).

Η νεωτερική φιλοσοφία διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από αυτό που ο Karl Popper αποκαλεί «αισιόδοξη επιστημολογία». Πρόκειται για την αισιόδοξη άποψη για τη δύναμη του ανθρώπου να διακρίνει την αλήθεια και να αποκτήσει τη γνώση. Στην καρδιά αυτής της αισιόδοξης επιστημολογικής άποψης βρίσκεται η αντίληψη ότι η αλήθεια είναι «προφανής» (Popper, 1963/1996, σ.5). Η αλήθεια σύμφωνα με αυτή την αντίληψη μπορεί να είναι καλυμμένη ή να απαιτεί προσπάθεια για να αποκαλυφθεί, αλλά όταν αποκαλυφθεί, τότε ο άνθρωπος διαθέτει τις ικανότητες να την αναγνωρίσει. Οι εμπειριστές θα υποστηρίξουν ότι η γνώση μπορεί να αναγνωριστεί δια των αισθήσεων και της εμπειρίας, ενώ οι ορθολογιστές θεωρούν ότι αυτό μπορεί να γίνει δια της νοήσεως, και ότι μέσω των «σαφών και διακριτών ιδεών» (Descartes, 1641/2009, σ.87) μπορούν οι άνθρωποι να διακρίνουν την αλήθεια από το ψεύδος. Και στις δύο περιπτώσεις, η πεποίθηση ότι η αλήθεια και η βέβαιη γνώση μπορούν να αναγνωριστούν αποτελεί το θεμέλιο της αισιόδοξης επιστημολογίας. Εκείνο όμως που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι οι συνέπειες που μπορούν να έχουν ότι τόσο η αισιόδοξη όσο και η απαισιόδοξη επιστημολογία έχουν και πολιτικές συνέπειες, και θετικές και αρνητικές.

Το επιχείρημα λ.χ. της αισιόδοξης επιστημολογίας ότι η Αλήθεια «πάντα λάμπει» μπορεί να οδηγήσει στην πίστη για τη δυνατότητα της απελευθέρωσης του ανθρώπου από την άγνοια μέσω της γνώσης και για την απαλλαγή του από κάθε αυθεντία, πίστη που βρίσκεται στον πυρήνα της φιλελεύθερης ιδεολογίας και που στηρίζεται στην εμπιστοσύνη προς την ανθρώπινη κρίση και στην ικανότητα του ατόμου να διαμορφώνει ορθολογικές πεποιθήσεις. Την ίδια όμως στιγμή μπορεί να οδηγήσει σε απόλυτα σχήματα είτε στο πεδίο της γνώσης, είτε στο πεδίο της πολιτικής, είτε σε αυτό της Αισθητικής. Με το πρόσχημα δηλαδή της κατοχής της βέβαιης γνώσης μπορούμε να οδηγηθούμε εκ νέου στην επιβολή αυθεντιών στο πεδίο της Γνώσης, σε ολοκληρωτικά και απολυταρχικά σχήματα στο πεδίο της πολιτικής και σε μια προπαγανδιστική και κατευθυνόμενη τέχνη στο πεδίο της Αισθητικής. Αντίστοιχα, η «απαισιόδοξη» επιστημολογία μπορεί να οδηγήσει σε μορφές ακραίου

σκεπτικισμού και σε μια στάση παραίτησης του ανθρώπου από την προσπάθεια κριτικής εξέτασης και ορθολογικής βελτίωσης των θεωριών του, ευνοώντας παράλληλα την παθητική αποδοχή αυθεντιών και κατεστημένων αντιλήψεων.

Με αυτές τις σκέψεις μπορούμε να καταλάβουμε πόσο σημαντική είναι μια θεωρία της γνώσης και πόσο μεγάλες είναι οι συνέπειες σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής. Για το λόγο αυτό είναι ιδιαίτερη σημαντική η επιστημολογία του Popper, η οποία εισηγείται έναν κριτικό ορθολογισμό επιχειρώντας αφενός να αποφύγει το δογματισμό, αφετέρου τον σκεπτικισμό. Τις βασικές αρχές της επιστημολογίας του θα τις παρουσιάσουμε στο πρώτο κεφάλαιο αυτής της εργασίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τις προεκτάσεις των βασικών αρχών του κριτικού ορθολογισμού του Popper στην πολιτική σφαίρα ενώ στο τρίτο τις συνέπειές της στον τομέα της Αισθητικής. Θα δούμε πώς η αρχή της διαψευσιμότητας εφαρμόζεται στην κοινωνική επιστήμη και την πολιτική θεωρία, όπως και στην ιστορία της τέχνης.

Η επιστημολογία του Popper ξεκινά από την κριτική στην ίδια την επίκληση μιας πηγής βέβαιης γνώσης, καθώς πιστεύει ότι είναι λάθος να διερωτόμαστε για την προέλευση της γνώσης, αλλά και για εκείνους στους οποίους αυτή ανήκει (είτε επιστήμονες, είτε πολιτικούς είτε καλλιτέχνες και κριτικούς της τέχνης). Αυτού του τύπου οι ερωτήσεις οδηγούν σε λάθος δρόμους και αδυνατούν να βοηθήσουν στην υπέρβαση του αδιέξοδου επιστημολογικού ερωτήματος που αφορά στην προέλευση της γνώσης και της επιστήμης.

Κεφάλαιο Πρώτο

Η επιστημολογία του Popper και το ελληνικό παράδειγμα

1.1 Η επαγωγική μέθοδος και η κριτική της

Υπάρχουν δύο είδη φιλοσοφικών και επιστημονικών μεθόδων η επαγωγική και η παραγωγική. Η πιο διαδεδομένη άποψη για την επιστημονική μέθοδο είναι αυτή της επαγωγής και σε αυτή είναι που ασκεί κριτική ο Karl Popper καθώς τη θεωρεί εσφαλμένη. Είναι η μέθοδος που σε μεγάλο βαθμό απηχεί την εικόνα του επιστήμονα, ο οποίος συλλέγει δεδομένα, παρατηρεί συστηματικά τον κόσμο και στη συνέχεια εξάγει από τις παρατηρήσεις του γενικά συμπεράσματα, τα οποία λαμβάνουν τη μορφή καθολικών νόμων. Αυτή η θεώρηση της επιστήμης, ως μια μέθοδος που ξεκινάει από ενικές προτάσεις, όπως είναι τα αποτελέσματα παρατηρήσεων και πειραμάτων και καταλήγει σε καθολικά συμπεράσματα, καθολικούς νόμους, με τη μορφή θεωριών, είναι γνωστή με το όνομα επαγωγική μέθοδος. Όταν, για παράδειγμα, παρατηρούμε επανειλημμένα ότι ένα φυσικό φαινόμενο συμβαίνει με τον ίδιο τρόπο, τείνουμε να συμπεραίνουμε ότι αυτός ο τρόπος αποτελεί έναν καθολικό κανόνα της φύσης. Με τον τρόπο αυτό, η επιστήμη θεωρείται, ότι οικοδομείται πάνω σε μια σταθερή βάση εμπειρικών δεδομένων, μακριά από μύθους, θρησκευτικές και μεταφυσικές δοξασίες.

Η εικόνα αυτή της επιστήμης έχει βαθιές ρίζες στη νεωτερική φιλοσοφία. Ήδη από τον 17ο αιώνα, ο Άγγλος φιλόσοφος Francis Bacon (1561-1626) υποστήριξε στο *Novum Organum* (1620) ότι η επιστημονική γνώση πρέπει να θεμελιώνεται στη συστηματική παρατήρηση και στη συλλογή εμπειρικών δεδομένων. Η αντίληψη αυτή για την επιστημονική γνώση επηρέασε βαθιά τη φιλοσοφία της επιστήμης και των επόμενων αιώνων. Μάλιστα, στις αρχές του 20ού αιώνα, η φιλοσοφική σχολή των Θετικιστών διατύπωσε μια από τις πιο συστηματικές εκδοχές αυτής της προσέγγισης (Κουζέλης, 1997). Οι στοχαστές του λεγόμενου λογικού θετικισμού υποστήριζαν ότι μια πρόταση έχει νόημα μόνο εφόσον μπορεί να επαληθευτεί μέσω της εμπειρίας ή της λογικής ανάλυσης. Κατά συνέπεια, η έγκυρη επιστημονική γνώση είναι εκείνη που επιβεβαιώνεται από εμπειρικά δεδομένα, ενώ οι μεταφυσικές προτάσεις θεωρούνται ότι στερούνται γνωστικού περιεχομένου (Loss, 1991, Αυγελής, 2010).

Στο πλαίσιο αυτής της επιστημολογικής παράδοσης, η επαγωγή θεωρήθηκε το βασικό εργαλείο μέσω του οποίου οι επιστήμονες μπορούν να θεμελιώσουν και να επαληθεύσουν καθολικούς νόμους της φύσης, πάνω στη βάση της εμπειρίας. Η ιδέα ότι η επιστήμη προχωρεί μέσω της συσσώρευσης παρατηρήσεων και της σταδιακής επιβεβαίωσης αυτών, αποτέλεσε για μεγάλο χρονικό διάστημα την κυρίαρχη εικόνα της επιστημονικής μεθόδου. Ωστόσο, ο Popper, στην επαγωγική μέθοδο θα ασκήσει έντονη κριτική.

Η ανάδειξη του προβλήματος της επαγωγής, σύμφωνα με τον Popper (1959 και 1972) ξεκίνησε από το Σκωτσέζο φιλόσοφο David Hume (1711-1776), ο οποίος στην *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση* (1739-1740) υποστήριξε ότι το ζήτημα της επαγωγής έχει δύο διαστάσεις: μια λογική και μία ψυχολογική. Αν και λοιπόν η επαγωγική προσέγγιση μπορεί σύμφωνα με τον Hume να ενισχύσει ψυχολογικά την ανθρώπινη τάση για γνώση και για επιβίωση, καθώς εδράζεται πάνω στη συνήθεια της επανάληψης και επιβεβαιώνει τις ανθρώπινες προσδοκίες που δημιουργούνται από τις προγενέστερες εμπειρίες μας, σε ό,τι αφορά τη λογική θεμελίωση πάσχει, στο βαθμό που δεν είναι δυνατόν λογικά να περνούμε από ενικές προτάσεις σε καθολικούς νόμους της φύσης. Το γεγονός για παράδειγμα ότι ο ήλιος ανατέλλει, καθημερινά, μέχρι σήμερα, δεν εγγυάται λογικά ότι θα ανατείλει και αύριο. Με τον ίδιο τρόπο, όσους λευκούς κύκνους κι αν έχουμε παρατηρήσει, δεν μπορούμε να συμπεράνουμε με βεβαιότητα ότι όλοι οι κύκνοι είναι λευκοί. Για να ήταν απολύτως βέβαιη μια τέτοια γνώση θα έπρεπε να έχουμε παρατηρήσει το σύνολο των περιπτώσεων, κάτι προφανώς αδύνατο (Popper, 1972). Ακόμη, η ίδια η έννοια της επαγωγής δεν μπορεί να θεμελιωθεί λογικά καθώς δεν αποτελεί μια αναλυτική έννοια αλλά συνθετική. Αυτό σημαίνει ότι είναι μια έννοια που η αλήθεια ή το ψεύδος της δεν καθορίζεται από τους όρους που την περιέχουν αλλά εξαρτάται από την εμπειρία, η απειρότητα της οποίας δεν μπορεί να προσφέρει βεβαιότητα.

Ο Popper, ωστόσο, αν και συμφώνησε με την κριτική του Hume σε ό,τι αφορά το λογικό κενό της επαγωγικής μεθόδου, διαφώνησε με τη θετική ανάδειξη της ψυχολογικής διάστασης, υποστηρίζοντας ότι οι προσδοκίες κανονικότητας δεν συνιστούν επαρκή δικαιολόγηση για την εγκυρότητα της μεθόδου. Προχωρώντας μάλιστα ένα βήμα παραπέρα, υποστήριξε ότι οι προσδοκίες αυτές δεν προκύπτουν από την παθητική επανάληψη των ανθρώπινων εμπειριών, από έναν δηλαδή

ψυχολογικό επαγωγισμό, αλλά αντίθετα από μίαν ενεργητική --αν και πολλές φορές ασυνείδητη-- διαδικασία δοκιμών και εξάλειψης λαθών. Με άλλα λόγια, ο Popper θεωρεί ότι οι προσδοκίες των ανθρώπων για κανονικότητα δεν προέρχονται από μια επαγωγική διαδικασία αλλά από πεποιθήσεις που μερικώς είναι έμφυτες και μερικώς τροποποιημένες από μια διαδικασία δοκιμών και εξάλειψης λαθών (Popper, 1972, σ.27).

Το πρόβλημα της επαγωγής, όμως, απασχόλησε σε μεγάλο βαθμό γενικότερα τη νεότερη φιλοσοφία. Το κίνημα του Λογικού Θετικισμού επιχείρησε να επαναθεμελιώσει την επιστημονική γνώση, αναζητώντας ένα σύνολο βασικών προτάσεων, ικανών να λειτουργήσουν ως ασφαλές θεμέλιο (Kraft, 1986). Ωστόσο, η προσπάθεια αυτή δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η κριτική του Popper, καθώς και η μεταγενέστερη παρέμβαση του Quine (1908-2000) στο δοκίμιό του 'Two Dogmas of Empiricism' (1951/1990), υπονόμισαν την ιδέα ότι η γνώση μπορεί να στηριχθεί σε αδιαμφισβήτητες βάσεις. Έτσι, η δυνατότητα ύπαρξης «πρωταρχικών» προτάσεων, οι οποίες θα μπορούσαν να θεωρηθούν βέβαιες χωρίς περαιτέρω δικαιολόγηση, τίθεται πλέον σοβαρά υπό αμφισβήτηση. Μάλιστα, κατ' αυτόν τον τρόπο φαίνεται να χάνεται το λεγόμενο αρχιμήδείο σημείο, ένα σταθερό θεμέλιο πάνω στο οποίο θα μπορούσε να στηριχθεί το οικοδόμημα της γνώσης. Εάν, όμως, ένα τέτοιο προνομιακό σημείο δεν υπάρχει, τίθεται αναπόφευκτα το ερώτημα: Τι μπορεί να μας προφυλάξει από τον σκεπτικισμό;

1.2 Η λύση του προβλήματος της επαγωγής και η νέα μέθοδος της υποθετικής γνώσης. Η αρχή της διαψευσιμότητας

Η κριτική του Popper στην επαγωγική μέθοδο αποτελεί την εκκίνηση της επιστημολογίας του. Η επαγωγική μέθοδος, η μετάβαση δηλαδή από επιμέρους παρατηρήσεις σε καθολικούς νόμους δεν μπορεί, ισχυρίζεται, να δικαιολογηθεί ούτε εμπειρικά ούτε λογικά. Το γεγονός αυτό, όμως, δεν οδηγεί τον Popper στον σκεπτικισμό. Αντίθετα προς τον σκεπτικισμό, ο Popper διατηρεί την πίστη του στην ύπαρξη ενός αντικειμενικού κόσμου και μιας αντικειμενικής αλήθειας. Μια αλήθειας όμως που δεν κατέχει οριστικά ο άνθρωπος αλλά που προσπαθεί διαρκώς να προσεγγίσει, βρισκόμενος σε μια αέναη αναζήτησή της.

Στο πλαίσιο αυτό, η μέθοδος για την προσέγγιση της αλήθειας και της γνώσης είναι αντίστροφη από την επαγωγική. Είναι υποθετικό - παραγωγική. Ο επιστήμονας, κατά τον Popper, δεν ξεκινά από μεμονωμένες παρατηρήσεις, οι οποίες θα επιβεβαιώσουν έναν καθολικό κανόνα αλλά από υποθετικές θεωρίες. Δεν επιχειρεί να θεμελιώσει τη γνώση του πάνω την επιβεβαίωση βασικών προτάσεων, που, όπως απέδειξε, δεν μπορούν να θεμελιωθούν ούτε εμπειρικά ούτε λογικά, αλλά επιχειρεί να διαψεύσει τις θεωρίες που προτείνει. Όσο αυτές δεν διαψεύδονται παραμένουν προσωρινά αποδεκτές. Είναι σημαντικό εδώ να τονίσουμε τη διαφορά της Popperιανής μεθόδου, η οποία δεν ψάχνει να επιβεβαιώσει την θεωρία αλλά να την διαψεύσει. Η διαψευσιμότητα είναι σύμφωνα με τον Popper το κριτήριο που διαφοροποιεί μια επιστημονική θεωρία από μια μεταφυσική θεωρία, ή μια θρησκευτική πεποίθηση, ή ένα μύθο. Το γεγονός δηλαδή ότι οι μεν μπαίνουν στη βάση της κριτικής και μπορούν να διαψευστούν ενώ οι δε δεν μπαίνουν σε κριτική συζήτηση και είναι μη διαψεύσιμες. Διαφοροποιείται λοιπόν από τις κλασικές επιστημολογίες που ψάχνουν για επιβεβαίωση των θεωριών τους και υιοθετεί της αρχή της διαψευσιμότητας. Αυτό είναι το κριτήριο που κάνει μια θεωρία ορθολογική ή όχι. Σύμφωνα με την επιστημολογία του Popper, λοιπόν, δεν θα πρέπει να ψάχνουμε για την πηγή της γνώσης μας, το θεμέλιο λίθο ή το αρχιμήδαιο πάνω στο οποίο μπορούμε να στηρίζουμε τις επόμενες γνώσεις μας. Αντίθετα θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψιν κάθε πηγή που μας παρέχει μια υπόθεση για το πώς λειτουργεί ο κόσμος και στη συνέχεια να την υποβάλλουμε σε αυστηρή κριτική.

Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει κατά τον Popper ότι οι φιλοσοφικές θεωρίες ή οι μύθοι δεν έχουν νόημα ή δεν προσφέρουν καμία γνώση στους ανθρώπους. Αντίθετα, όπως λέει χαρακτηριστικά,

η ιστορία της επιστήμης, όπως η ιστορία των ανθρώπινων ιδεών, είναι γεμάτη ιστορία ανεύθυνων ονείρων, πεισμονής και λάθους. Αυτό που διαφοροποιεί την επιστήμη από τις άλλες ανθρώπινες ιδέες είναι ότι η επιστήμη θέτε τις ιδέες της σε κριτική εξέταση. (Popper. 1963, σ.216)

Ο Popper για να δείξει τη διαφορά μεταξύ της επιβεβαίωσης και της διάψευσης, τονίζει την ασυμμετρία μεταξύ των δύο κριτηρίων. Ενώ η επιβεβαίωση μιας θεωρίας είναι πρακτικά αδύνατη αφού, όπως είδαμε στην κριτική της επαγωγής, δεν είναι δυνατό να παρατηρήσουμε όλους του κύκλους για να επιβεβαιώσουμε ότι είναι

λευκοί, στην περίπτωση της διάψευσης αρκεί μόνο ένας μαύρος κύκνος για να διαψεύσει την θεωρία. Ο τρόπος του Popper για την προσέγγιση της αλήθειας είναι αρνητικός, μέσω της ανίχνευσης λαθών.

1.3 Οι δύο θεωρίες της γνώσης: The bucket theory of knowledge/ Η θεωρία του δοχείου και The Searchlight theory of Knowledge/ Η θεωρία του προβολέα

Σύμφωνα με τον Popper (1972, σ.61) η πρόοδος της ανθρώπινης γνώσης διαφοροποιείται από την αντίληψη της συσσώρευσης δεδομένων μέσω των αισθήσεων μας, που θέλει το νου ως «δοχείο της γνώσης» (the bucket theory of knowledge), στο οποίο εισάγονται, μέσω των αισθητηριακών υποδοχέων, οι γνώσεις. Πρόκειται για μια παθητική γνώση, η οποία, όπως είδαμε και στην εισαγωγή μας, θεωρεί ότι δεν χρειάζεται τίποτα άλλο στον άνθρωπο παρά να “ανοίξει” τα μάτια, τα αυτιά και τις υπόλοιπες αισθήσεις του και να «δει» τον κόσμο χωρίς προκαταλήψεις.

Για τον Popper όμως αυτή η αντίληψη για τη συσσωρευμένη γνώση είναι ανεπαρκής καθώς, όπως έχει καταδειχθεί, μέσα από το πρόβλημα της επαγωγής καμία παρατήρηση δεν εγγυάται την επανάληψή της, ώστε να μπορούμε συνάγουμε καθολικά συμπεράσματα. Επιπλέον και με ακόμα ριζικότερο τρόπο, ο Popper λέει ότι καμία παρατήρηση δεν μπορεί να νοηθεί ως βέβαιη γνώση, καθώς καμία παρατήρηση δεν είναι και δεν μπορεί να είναι ουδέτερη. Με τον όρο «ουδέτερη» εννοούμε μια παρατήρηση που στέκεται αυθύπαρκτη, χωρίς να επηρεάζεται ή να βασίζεται σε κάτι άλλο. Κάθε παρατήρηση, υποστηρίζει ο Popper, κρύβει πίσω μια θεωρία, μια ερμηνεία.

Μάλιστα θεωρεί παράλογη την πεποίθηση ότι μπορούμε να ξεκινήσουμε μόνο με καθαρές παρατηρήσεις, χωρίς οτιδήποτε που να έχει τη φύση μιας θεωρίας. (Popper, 1963, σ. 46). Τη θεωρεί παράλογη διότι κάθε παρατήρηση αποτελεί μια επιλογή ανάμεσα σε ένα άπειρο αριθμό ερεθισμάτων. Κατά συνέπεια, κάθε παρατήρηση ενέχει μια συγκεκριμένη οπτική, η οποία συγκεντρώνει, ομαδοποιεί και νοηματοδοτεί τα πράγματα με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Με άλλα λόγια, βλέπει τα πράγματα σύμφωνα με μια θεωρία. Ο Popper αναφέρει χαρακτηριστικά την ιστορία μιας ομάδας φοιτητών, στους οποίους κάποτε σε μια διάλεξη τους είπε: «Πάρτε χαρτί και μολύβι και παρατηρήστε» Popper, 1963/1996, σ.46) . Πρόκειται για μια παράλογη εντολή καθώς ο χώρος και τα ερεθίσματα γύρω μας είναι άπειρα, με αποτέλεσμα να

μην μπορούμε να πούμε ή να περιγράψουμε κάτι αν προηγουμένως δεν επιλέξουμε ποιο θα είναι αυτό. Μπορεί να μην το ξέρουμε καλά-καλά, αλλά η απόφασή μας αυτή είναι μία αρχική σύμβαση, η οποία προχωρά σε μια διαδικασία που ελέγχει κατά πόσο αυτό που είχαμε κατά νου είναι έτσι ή δεν είναι. Είναι μια διαδικασία διάψευσης της θεωρίας.

Έτσι, αντίθετα με την παθητική θεωρία της γνώσης, τη θεωρία του δοχείου, ο Αυστριακός φιλόσοφος προτείνει στο ίδιο βιβλίο (*Objective Knowledge*, 1972) τη θεωρία του «προβολέα» (Searchlight Theory), σύμφωνα με την οποία δεν δεχόμαστε παθητικά γνώσεις μέσω των αισθήσεών μας, αλλά αναζητούμε εμείς τη γνώση κάνοντας εικασίες και θεωρίες τις οποίες στη συνέχεια προσπαθούμε να διαψεύσουμε. Άλλωστε, καμία επιστημονική ανακάλυψη δεν ξεκίνησε από απλές παρατηρήσεις. Όπως μας λέει, όλες ξεκίνησαν από τολμηρές θεωρίες που στην πορεία διορθώθηκαν ή διαψεύστηκαν από τις παρατηρήσεις. Η δυνατότητα διάψευσης είναι το κριτήριο που διαφοροποιεί μια επιστημονική θεωρία από μια ψευδο-επιστημονική. Δεν έχει νόημα, λοιπόν, να προσπαθούμε να συλλέγουμε δεδομένα στο νου, τα οποία είναι ήδη επηρεασμένα από τις ήδη διαμορφωμένες αντιλήψεις μας, αλλά αυτό που πρέπει είναι να θέτουμε τις αντιλήψεις μας αυτές και τις θεωρίες μας στη βάση της κριτικής συζήτησης και της δοκιμής για διάψευση.

1.4 Όλα αρχίζουν από προβλήματα

Μια από τις πιο πρωτότυπες ιδέες του Popper (1959, 1963 και 1972) είναι η ιδέα του ότι κάθε φιλοσοφική ή επιστημονική θεωρία αρχίζει από ένα πρόβλημα που έχουμε μπροστά μας και καταλήγει σε ένα άλλο πρόβλημα. Προκειμένου έτσι να λύσουμε το πρόβλημα αυτό, δημιουργούμε τολμηρές θεωρίες που το εξηγούν, το επιλύουν. Δεν σταματάμε όμως εκεί. Στη συνέχεια υποβάλλουμε τις θεωρίες σε κριτική συζήτηση και προσπαθούμε να βρούμε λάθη που τυχόν υπάρχουν. Δημιουργούμε τεστ και πειράματα για να εξετάσουμε αν οι προβλεπόμενες συνέπειες της θεωρίας ταιριάζουν με τα πειραματικά δεδομένα. Μάλιστα, η επιστημονική αυτή μέθοδος του Popper δεν εξοβελίζει την εμπειρική της πλευρά. Αντίθετα, όπως είπαμε, ο Popper αν και πιστεύει στην ύπαρξη μιας αντικειμενικής αλήθειας, αυτό που δεν πιστεύει είναι ότι μπορούμε να την κατακτήσουμε απόλυτα, παρά μόνο προσεγγιστικά, μέσω της κριτικής και της διόρθωσης των σφαλμάτων. Το σχήμα που αναφέρει σε ολόκληρο το

έργο του ο Popper (π.χ. 1972, σ.121) είναι το εξής και εδώ έχει σημασία και να το αναφέρουμε κι και να το αναλύσουμε:

$$P(\text{roblem})1 \rightarrow TT(\text{eory/ies}) \rightarrow E(\text{rror}) E(\text{limination}) \rightarrow P(\text{roblem})2$$

Αρχίζουμε λοιπόν από ένα συγκεκριμένο πρόβλημα (P1) που έχουμε για να λύσουμε και δημιουργούμε θεωρίες, υποθετικές και αβέβαιες. Στη συνέχεια με κριτική συζήτηση επιχειρούμε να τις διαψεύσουμε. Να εντοπίσουμε τυχόν λάθη, λογικές ασυνέπειες και αντιφάσεις (EE). Από τη διαδικασία αυτή καταλήγουμε σε νέο πρόβλημα ή νέα προβλήματα (P2). Το να φτάσει όμως κανείς σε αυτό το 2^ο πρόβλημα είναι μια πρόοδος. Όσο μάλιστα πιο βαθιά είναι τα νέα προβλήματα, όταν δηλαδή μας δημιουργούν απορίες που πριν δεν είχαμε, ενώ ταυτόχρονα λύνουμε προηγούμενες, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι γνώση μας προοδεύει. Οι θεωρίες μας δημιουργούνται πάνω στα υπάρχοντα προβλήματα. Αυτό σημαίνει ότι θεμελιώνονται πάνω σε συγκεκριμένη προϋπάρχουσα γνώση, σε μια υφιστάμενη ερμηνεία μας για τον κόσμο. Και αυτό, με τη σειρά του σημαίνει ότι και το ίδιο το πρόβλημα (μαζί με τις εμπειρίες και τις παρατηρήσεις που ενέχει) συνιστά σύμβαση, που όμως παραμένει ανοικτή σε επιπλέον έλεγχο διαψευσιμότητας.

Παρ' όλα αυτά, δεν είναι πρακτικό, μας λέει ο Popper στο *Εικασίες και Διαψεύσεις* (1963), να αρχίσουμε να αμφιβάλλουμε και να εξετάζουμε κάθε προϋπάρχουσα γνώση και κάθε υπόθεση πάνω στην οποία αρθρώνεται η θεωρία μας. Αντίθετα, σκόπιμο είναι να υιοθετούμε μια τμηματική αντιμετώπιση του προβλήματος που έχουμε μπροστά μας, ασχολούμενοι κάθε φορά με ένα μικρό μέρος του προβλήματος. Πάντοτε φυσικά υπάρχει η δυνατότητα να αρχίσουμε να αμφιβάλλουμε και να εξετάζουμε κάποια από αυτά τα σημεία της προϋπάρχουσας γνώσης που έχουμε όταν αυτά πιστεύουμε ότι μας δημιουργούν δυσκολίες στην επίλυση του προβλήματος. Είναι όμως κρίσιμο να μην επιδοθούμε σε ολιστική κριτική όλων των αντιλήψεων που έχουμε, γιατί υπάρχει ο κίνδυνος να μην μπορούμε να κάνουμε κανενός είδους κριτική συζήτηση για τίποτα (Popper, 1963 σ. 238). Στο ίδιο πλαίσιο, ο φιλόσοφος θα πει ότι ο μεγαλύτερος κίνδυνος για την πρόοδο της επιστήμης είναι η λάθος πίστη στην τυπικότητα και στην ακρίβεια (Popper, 1963 σ. 216) και ότι δεν πρέπει να είμαστε τόσο ακριβείς, παρά όσο επιτάσσει το ίδιο το πρόβλημα με το οποίο ασχολούμαστε.

1.5 Δεν θέλουμε αλήθειες, θέλουμε ενδιαφέρουσες αλήθειες

Οι αλήθειες που ενδιαφέρουν τον Popper (1963) είναι μονάχα αυτές που προσθέτουν επιπλέον γνώση στην υφιστάμενη, και που συμβάλλουν στην πληρέστερη κατανόηση των προβλημάτων που μας απασχολούν. Δεν τον ενδιαφέρει, έτσι, μια κοινότοπη αλήθεια του τύπου «αύριο το πρωί θα ξημερώσει» καθώς αυτή η αλήθεια δεν μας προσφέρει κάτι περισσότερο στη γνώση μας για τον κόσμο. Ακόμη, δεν το ενδιαφέρουν ούτε οι αλήθειες που είναι ταυτολογικές, στο βαθμό που ούτε αυτές προσφέρουν τίποτα καινούργιο στη γνώση μας. Οι αλήθειες που είναι πραγματικά ενδιαφέρουσες, είναι εκείνες που απομακρύνονται από το πιθανόν και που μας βοηθούν να κατανοήσουμε πράγματα που μέχρι τώρα είναι ασύλληπτα, αλλά και να προβλέψουμε φαινόμενα που είναι απίθανο να συμβούν σύμφωνα με ισχύουσα γνώση μας. Αναλογικά έτσι, ενδιαφέρουσες θεωρίες είναι οι σχεδόν απίθανες θεωρίες, αυτές δηλαδή που έχουν μεγάλο ρίσκο διάψευσης, που εν δυνάμει μπορούν να προσθέσουν νέα δεδομένα στη γνώση μας. Για το ζήτημα αυτό ο Popper παραθέτει το εξής παράδειγμα: Η θεωρία των Κέπλερ και του Γαλιλαίου ενοποιήθηκαν και ξεπεράστηκαν από τη θεωρία του Νεύτωνα. Η θεωρία του Νεύτωνα με τη σειρά της ξεπεράστηκε από τη θεωρία του Αϊνστάιν. Σε κάθε περίπτωση, η επιστήμη προόδευε προς μια πιο επεξηγηματική και γι' αυτό λογικά πιο απίθανη θεωρία, η οποία μπόρεσε να ελεγχθεί με πιο αυστηρούς τρόπους επειδή έκανε προβλέψεις που ήταν πιο εύκολο να διαψευστούν (Popper, 1963, σ. 220).

Στη βάση αυτού του σκεπτικού, ο Popper δεν αποδέχεται ως επιστημονικές εκείνες τις θεωρίες που στερούνται του κριτηρίου της διαψευσιμότητας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η Φροϋδική ψυχανάλυση και η Μαρξιστική θεωρία (Popper, 1962/2021· Μαρκαντωνάτου, 2021): όταν κάποιο εμπειρικό δεδομένο φαίνεται να τις διαψεύδει, αυτές δεν απορρίπτονται αλλά αναπροσαρμόζονται μέσω νέων βοηθητικών υποθέσεων που εξουδετερώνουν την αντίρρηση, με αποτέλεσμα να παραμένουν πάντοτε επιβεβαιωμένες (Popper, 1963/1996, σ. 36). Για τον Popper, η εισαγωγή βοηθητικών υποθέσεων είναι αποδεκτή μόνο όταν αυξάνει και όχι όταν μειώνει το ρίσκο διάψευσης της θεωρίας. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι ο Popper δεν απορρίπτει τις μεταφυσικές θεωρίες ως

νοήματα ή άχρηστες. Αντίθετα θεωρεί ότι μπορούν να καταστούν επιστημονικές, εφόσον επαναδιατυπωθούν ώστε να εκθέτουν τις προβλέψεις τους στη δυνατότητα εμπειρικής διάψευσης.

Ποιες είναι όμως οι προϋποθέσεις για την ανακάλυψη αυτών των ενδιαφερουσών αληθειών, που μπορούν να βοηθήσουν στην επαύξηση της γνώσης;

1.6 Οι τρεις προϋποθέσεις των θεωριών για την αύξηση της γνώσης

Όπως έχουμε δει έως τώρα η γνώση σύμφωνα με τον Popper δεν είναι απόλυτη αλλά προοδευτική. Δεν την κατέχουμε ποτέ αλλά την προσεγγίζουμε προσπαθώντας να επιλύουμε προβλήματα με νέες πρωτότυπες θεωρίες που ασκούν κριτική σε παλαιότερες επιχειρώντας να επεξηγήσουν περισσότερο την πραγματικότητά μας. Αναλυτικότερα ο αυστριακός φιλόσοφος θεωρεί ότι υπάρχουν τρεις προϋποθέσεις που συντελούν στην πρόοδο της ανθρώπινης γνώσης μας.

Η πρώτη προϋπόθεση του Popper λέει ότι οι νέες επιστημονικές μας θεωρίες θα πρέπει να είναι θεωρίες που να εισαγάγουν μια νέα, απλή και συνάμα τολμηρή ιδέα, η οποία να έχει τη δύναμη να ενοποιεί πράγματα που με τις προηγούμενες θεωρίες έμεναν ασύνδετα. Να προσφέρει δηλαδή μια νέα ενοποιητική θεωρία για τα δομικά στοιχεία του κόσμου. Ταυτόχρονα (δεύτερη προϋπόθεση), θα πρέπει η νέα αυτή επιστημονική θεωρία να μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα. Με αυτό το κριτήριο ο Popper εννοεί ότι η νέα θεωρία δεν αρκεί να εξηγεί όλα αυτά για τα οποία είναι σχεδιασμένη να εξηγεί αλλά να προβλέπει κάποια φαινόμενα τα οποία μέχρι στιγμής δεν έχουν παρατηρηθεί αλλά με τη νέα θεωρία προβλέπονται. Τέλος, ο Popper, ως τρίτη προϋπόθεση για την αύξηση της γνώσης μας αναφέρει ότι μια επιστημονική θεωρία θα πρέπει να μπορεί να περάσει με επιτυχία κάποια νέα και αυστηρά τεστ. Θα πρέπει δηλαδή να ελεγχθεί και να επιτύχει εμπειρικά. (Popper 1963/1996 σσ. 241-242). Η τελευταία αυτή προϋπόθεση διαφέρει από τις δύο πρώτες δύο, καθώς είναι εμπειρικής φύσης και μπορεί να επιβεβαιωθεί ή διαψευστεί από εμπειρικούς ελέγχους ενώ οι δύο πρώτες είναι φορμαλιστικές, υπό την έννοια ότι μπορούν να εκπληρωθούν απλώς αναλύοντας την εσωτερική λογική τους.

Φυσικά, όπως επισημαίνει ο Popper οι πιο υποσχόμενες και ενδιαφέρουσες θεωρίες συχνά αποτυγχάνουν από τις πρώτους κιόλας εμπειρικούς ελέγχους. Αυτό

όμως δεν σημαίνει καθόλου ότι η διάψευσή τους συνιστά μια αποτυχία. Αντίθετα, υποστηρίζει, ότι οι διαψεύσεις πρωτότυπων και τολμηρών θεωριών αποτελούν επιτυχίες καθώς βοηθούν στην πρόοδο της γνώσης μας θέτοντας νέα προβλήματα και νέα ερωτηματικά. Ο Popper στο σημείο αυτό αναδεικνύει και μια αντιστοιχία της επιστημολογίας του με την δαρβίνεια θεωρία της εξέλιξης, καθώς, όπως αναφέρει, ακόμα και τα ζώα αλλά και τα φυτά προσπαθούν να λύσουν προβλήματα που αντιμετωπίζουν στο περιβάλλον τους δοκιμάζοντας λύσεις και εξαλείφοντας τα λάθη που προκύπτουν. Οι δοκιμαστικές αυτές λύσεις που δοκιμάζουν τα ζώα και τα φυτά στην ανατομία και την συμπεριφορά τους, είναι ανάλογες με τις επιστημονικές θεωρίες των ανθρώπων. (Popper, 1972, σ. 145) Η κρίσιμη διαφορά μεταξύ των δοκιμαστικών λύσεων των ζώων και των επιστημονικών θεωριών των ανθρώπων είναι ότι οι άνθρωποι με την κριτική που ασκούν στις θεωρίες τους προσπαθώντας να τις διαψεύσουν, θυσιάζουν αυτές αντί για τους ίδιους τους εαυτούς τους. Αντί να βάζουν τους ίδιους τους εαυτούς τους στην θανάσιμη δοκιμασία διαφόρων τρόπων για να αντιμετωπίσουν προβλήματα και να επιβιώσουν, δοκιμάζουν τις θεωρίες τους επιχειρώντας να “σκοτώσουν” αυτές αντί των ιδίων. Όπως λέει αυτολεξί ο ίδιος «By criticizing our theories, we can let our theories die in our stead». (Popper, 1993 σ. 7).

Ωστόσο, ο άνθρωπος σε αντίθεση με το υπόλοιπο ζωικό και φυτικό βασίλειο, μέσω της κριτικής του στάσης και της μεθόδους δοκιμής και λάθους, δεν εξελίσσεται μόνο βιολογικά εξασφαλίζοντας την επιβίωσή του αλλά είναι επιπλέον σε θέση να καλυτερεύσει τις συνθήκες της ζωής του, να δημιουργήσει πολιτισμό. Υπό αυτή την άποψη μπορούμε να δούμε τον ανθρώπινο πολιτισμό ως προέκταση και συνέχεια της εξέλιξης του ανθρώπινου είδους. (Δημητράκος, 2023).

1.7 Η αλήθεια των Προσωκρατικών: Από το μύθο στον κριτικό λόγο

Οι κοσμογονικοί και κοσμολογικοί μύθοι που φαντάστηκαν οι άνθρωποι στη χαράυγή του πολιτισμού μας πριν από περίπου 3.000 χρόνια, είναι για τον Popper τα πρώτα βήματα προς την αλήθεια (Popper, 1998/2002, σ.141). Αυτές οι φοβερές μυθοπλασίες συνιστούν το αποτέλεσμα μιας κρίσιμης κατάκτησης του ανθρώπου, της ικανότητάς του να αφηγείται ιστορίες, πραγματικές, πιθανές ή απίθανες. Όπως εξηγεί ο Popper, από αυτή την ικανότητα προκύπτει το πρόβλημα του ελέγχου της αλήθειας ή του ψεύδους μιας αφήγησης ή ενός μύθου και από αυτό τον έλεγχο γεννιέται η πρώιμη

φιλοσοφία και η πρώτη επιστήμη (ό.π., σ.140): Από την κριτική εξέταση των κοσμογονικών και κοσμολογικών μύθων του Ησίοδου και του Ομήρου γεννήθηκαν οι πρώτες θεωρίες του Θαλή, του Αναξαγόρα, Ξενοφάνη, του Ηράκλειτου, του Παρμενίδη μέχρι και του Πλάτωνα.

Η ιστορία των Προσωκρατικών είναι μια πολύ αγαπημένη ιστορία για τον Popper, καθώς πιστεύει ότι αποτελεί ένα λαμπρό παράδειγμα κριτικού ορθολογισμού και δημιουργίας μιας κριτικής παράδοσης, που οδηγεί μέχρι τη σύγχρονη επιστήμη. Είναι επίσης η ιστορία που αναδεικνύει με τον πιο γλαφυρό τρόπο τις βασικές αρχές της δικής του επιστημολογίας: α) το ότι η επιστήμη ξεκινά από μεγάλες μυθοπλασίες για την δομή και τη λειτουργία του κόσμου που μας περιβάλλει και όχι από παρατηρήσεις πορτοκαλιών ή κύκνων, β) ότι ο κριτικός έλεγχος και η επαναδιατύπωση αυτών των μύθων κάνει μια θεωρία επιστημονική και όχι η ανακάλυψη βέβαιων αληθειών, γ) ότι όλες οι επιστημονικές μας θεωρίες είναι σαν τους μύθους, υποθετικές, και δ) ότι η γνώση δεν ξεκινά από τις παρατηρήσεις, αλλά από τη διατύπωση θεωριών και ότι η αλήθεια είναι ένας στόχος τον οποίο δεν θα επιτύχουμε ποτέ απόλυτα.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (*Μετά τα Φυσικά*, 983b20) ο Θαλής εμπνεύστηκε από το μύθο των Ωκεανών του Ομήρου, σύμφωνα με τον οποίο ο Ωκεανός είναι ο πρώτος πατέρας των θεών (ό.π., σ. 146) και έτσι φτιάχνει τη δική του θεωρία για τον κόσμο θεωρώντας ότι η αρχή των πάντων είναι το νερό. Ο Θαλής μάλιστα βάζει τη γη να στέκεται πάνω στο νερό και να επιπλέει, εξηγώντας έτσι τους σεισμούς που είναι βέβαιο ότι συνέβαιναν και είχαν παρατηρηθεί στην εποχή του Θαλή. Η θεωρία του, λοιπόν, ξεκινά από μια προϋπάρχουσα γνώση, τους αρχαίους μύθους, (σ)τους οποίους ασκεί κριτική και επαναδιατυπώνει, επιχειρώντας με τη δική του εξήγηση να επιλύσει προβλήματα, όπως οι σεισμοί που μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν εξηγούνταν παρά μόνο με θεϊκές παρεμβάσεις.

Ωστόσο, η θεωρία του Θαλή, λέει ο Popper, έχει ένα λογικό κενό. Η θεωρία ότι η Γη στέκεται πάνω στο νερό δημιουργεί ένα ερώτημα, το οποίο δεν μπορεί να απαντηθεί. *Αν η γη βασίζεται πάνω στο νερό, τότε το νερό πού βασίζεται;* Η θεωρία του Θαλή οδηγεί σε μια επ' άπειρον αναδρομή. Σύμφωνα με τον Popper, αυτό όμως το λογικό κενό ίσως να ήταν ακριβώς η απαρχή της κριτικής που άσκησε ο

Αναξίμανδρος στην θεωρία του δασκάλου του. Αντιλαμβανόμενος τη λογική ασυνέπεια της θεωρίας του, ο ίδιος δημιούργησε τη δική του θεωρία, η οποία κατ' αρχάς έλυνε το πρόβλημα της επ' άπειρου αναδρομής του Θαλή. Πρότεινε λοιπόν ότι η γη στέκεται μετέωρη και δεν υποβαστάζεται από τίποτα αλλά έχει σταθερή στη θέση τη λόγω των ίσων αποστάσεών της απ' όλα. (ό.π. σ.147). Σύμφωνα μάλιστα με τη θεωρία του Αναξίμανδρου το σχήμα της Γης είναι ένας πλατύς κύλινδρος, ένα τύμπανο.

Αυτή η θεωρία, κατά τον Popper, που θέτει τη γη μετέωρη, να συγκρατείται από την ισορροπία των γύρω δυνάμεων, είναι μια από τις τολμηρότερες θεωρίες που έχουν διατυπωθεί ποτέ και πολύ κοντά σ' αυτά που έχει ανακαλύψει η σύγχρονη επιστήμη. Κι' όμως αυτή η θεωρία που διατυπώθηκε πριν περίπου 3000 χρόνια δεν διατυπώθηκε με βάση την παρατήρηση αλλά του μύθους του Ομήρου και την κοσμογονία του Ησίοδου. Ο Popper εξηγεί ότι σύμφωνα με το μύθο του Ησίοδου, τον οποίο απαντάμε και στην Ιλιάδα, η απόσταση μεταξύ των Ταρτάρων και της Γης είναι ίση με την απόσταση της Γης με τον Ουρανό. Αυτή η σκέψη, μπορεί εύκολα να γίνει εικόνα με τον ουράνιο θόλο πάνω από τη γη κι έναν αντίστοιχο θόλο από την κάτω πλευρά της. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Αναξίμανδρο, αυτό που περιβάλλει τη γη γύρω γύρω είναι το άπειρο, το οποίο επίσης δεν είναι κάτι παρατηρήσιμο, αλλά που για τον Popper αποτελεί τον πρώτο τεχνικό όρο που γνωρίζουμε (όπ., σ.49). Είναι επίσης σημαντικό να πούμε ότι η ίδια η θεωρία του Αναξίμανδρου θα έπρεπε να τον οδηγήσει στην σκέψη ότι η γη έχει σφαιρικό σχήμα, μιας και ισορροπεί, καθώς απέχει ίσα απ' όλα τα γύρω του αντικείμενα. Παρ' όλα αυτά, ενώ η θεωρία του τον οδηγεί προς τα εκεί δεν καταλήγει στη σκέψη αυτή, ακριβώς διότι πιθανότατα η εμπειρική εικόνα της εποχής δεν ευνοούσε μια τέτοια σύλληψη.

Ο Αναξίμενης, πάλι, ο μαθητής του Αναξίμανδρου διατυπώνει μια νέα θεωρία, που διαφοροποιείται από εκείνη του δασκάλου του. Αντί της δυσκολονόητης έννοιας του απείρου, που περικλείει τη γη του Αναξίμανδρου, ο Αναξίμενης βάζει τον αέρα, ενοποιώντας μάλιστα την παλιά θεωρία του Αναξίμανδρου για τους ατμούς, λέγοντας ότι ο αέρας εκτός του γεγονότος ότι έχει τη δυνατότητα της κίνησης, είναι αυτός που προκαλεί την κίνηση και την αλλαγή. (ο.π., σ. 19). Η γη για τον Αναξίμενη είναι πλατιά και επικάθεται πάνω σε ένα στρώμα αέρα, γεγονός που δικαιολογεί και την ευστάθειά της, αλλά και τις διάφορες κινήσεις που παρατηρούνται από σεισμούς.

Αυτό που γοητεύει όμως τον Popper περισσότερο από τις μεμονωμένες έξοχες και τολμηρές θεωρίες των προσωκρατικών φιλοσόφων, είναι η δημιουργία μιας νέας παράδοσης, η οποία βασιζόταν στην ανοιχτή και χωρίς ταμπού κριτική συζήτηση των θεωριών. Μέχρι τότε κάθε φιλοσοφική ή θρησκευτική σχολή (π.χ η σχολή των Πυθαγορείων) απαγόρευε την κριτική στις διδαχές του δασκάλου και ιδρυτή της. Κάθε νέο γραπτό των μαθητών της σχολής έπρεπε να ισχυροποιεί την αρχική διδασκαλία, αλλιώς κατηγορούνταν για αιρετικό κείμενο (ό.π., σ.27). Αντίθετα στη σχολή που ξεκίνησε ο Θαλής, ο οποίος και λογίζεται ως ο πατέρας της ελληνικής φιλοσοφίας, η κριτική της θεωρίας του δασκάλου γίνεται φανερά και όχι εν κρυπτώ. Θαρρετά και όχι με φόβο. Γι' αυτό και ο Popper υποθέτει ότι η κριτική αυτή στάση όχι μόνο δεν αποθαρρύνονταν από τον Θαλή αλλά και ενθαρρύνονταν. Αυτός είναι και ο λόγος που σε κάθε επόμενη γενιά των προσωκρατικών φιλοσόφων γεννιέται και μια νέα θεωρία. Τη θεωρία του Θαλή διαδέχεται η θεωρία του Αναξίμανδρου, τη θεωρία του Αναξίμανδρου η θεωρία του Αναξίμενη, αν και στη συνέχεια ο Ξενοφάνης, αντί να εξελίξει τη θεωρία του Αναξίμενη, παίρνει το μέρος του Αναξίμανδρου. Για τον Popper, μάλιστα, ο Ξενοφάνης ως ο πρώτος αναζητητής του λόγου της σκέψης ενός άλλου «επιστήμονα», του Αναξίμανδρου, είναι ο πρώτος επιστημολόγος, καθώς αναπτύσσει μια θεωρία για τη γνώση (ό.π., σ. 47), ότι η γνώση είναι υποθετική και ότι δεν γνωρίζουμε την αλήθεια, παρά μόνο εικασίες κάνουμε. Είναι πολύ σημαντικό και υπέροχο το ποίημά του, που ο Popper παραθέτει αυτούσιο:

καὶ τὸ μὲν οὖν σαφὲς οὐτις ἀνὴρ ἶδεν οὐδέ τις ἔσται

εἰδὼς ἄμφι θεῶν τε καὶ ἄσσα λέγω περὶ πάντων·

εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τύχοι τετελεσμένον εἰπών,

αὐτὸς ὅμως οὐκ οἶδε· δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται.

Κανένας άνθρωπος δεν ξέρει, ούτε θα μάθει ποτέ,

την αλήθεια για τους θεούς και για όσα λέω·

γιατί ακόμα κι αν κατά τύχη κάποιος είπε την πλήρη αλήθεια, δεν το ξέρει·

για όλα τα πράγματα υπάρχουν μόνο γνώμες.

(μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, 1998)

Ξενοφάνης, DK 21, B 34, Σέξτος, *Προς μαθηματικούς*, VII, 49 και 110

Δεύτερο κεφάλαιο

Οι πολιτικές προεκτάσεις της επιστημολογίας του Popper

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τη σχέση της επιστημολογίας του Popper με τις κοινωνικές επιστήμες και τις προεκτάσεις της φιλοσοφίας του στην πολιτική. Στον τομέα της επιστημολογίας είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο δύο σχολές. Εκείνη που θεωρεί ότι η βέβαιη αλήθεια είναι εφικτή και προσβάσιμη στους ανθρώπους και εκείνη που θεωρεί ότι η γνώση μας είναι προσωρινή και ατελής και ότι την αλήθεια μπορούμε μόνο να την προσεγγίσουμε μέσω της κριτικής των θεωριών μας και της διόρθωσης των σφαλμάτων μας.

Κάτι ανάλογο βλέπει ο Popper και στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Από τη μία πλευρά βρίσκεται εκείνη η αντίληψη που λέει ότι μπορούμε να ανακαλύψουμε τους νόμους που να επιτρέπουν την ασφαλή πρόβλεψη του μέλλοντος, τους οποίους στη συνέχεια μπορούμε να εφαρμόσουμε για το σχεδιασμό των δικών μας ατελών κοινωνιών. Από την άλλη βρίσκεται η αντίληψη, η οποία λέει, ότι ο ρόλος των κοινωνικών επιστημών δεν είναι η ανακάλυψη των νόμων που διέπουν την ιστορία αλλά η ανακάλυψη των ακούσιων συνεπειών των πράξεών μας. Η σύνδεση με την ποππεριανή μέθοδο είναι προφανής, καθώς ρόλος των κοινωνικών επιστημών γίνεται η ανακάλυψη των λαθών στα οποία υποπίπτουμε και οφείλουμε να διορθώσουμε.

Η πρώτη αντίληψη έχει ως αποτέλεσμα την πίστη σε πολιτικές αυθεντίες που υποτίθεται ότι γνωρίζουν αυτούς τους νόμους και οι οποίοι μπορούν να υποδείξουν στους ανθρώπους πώς πρέπει να οργανωθούν οι κοινωνίες και ποιες πολιτικές πρέπει να υιοθετηθούν σε εναρμόνιση με αυτούς τους νόμους. Η δεύτερη αντίληψη διαμορφώνει ένα δημοκρατικό πλαίσιο, στο οποίο δεν υπάρχουν αυθεντίες αλλά διαμορφώνεται ένας κριτικός διάλογος ανάμεσα στους πολίτες σχετικά με την κοινή τους πορεία. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, ούτε ο «φιλόσοφος-βασιλιάς» του Πλάτωνα, ούτε ο καλός ηγεμόνας, ούτε ο μάγος της φυλής, ούτε ο θεός, ούτε οποιαδήποτε άλλη μορφή αυθεντίας μπορεί να εγγυηθεί τη δημιουργία ενός ιδανικού κοινωνικού καθεστώτος, καθώς δεν είναι δυνατή η σύλληψή της. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Popper, τέτοιες απόπειρες οδηγούν συχνά σε ολοκληρωτικές εκτροπές, όπως

καταδεικνύει η ιστορική εμπειρία του 20ού αιώνα, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τη Σοβιετική Ένωση και τη ναζιστική Γερμανία.

Για τον Popper, είναι ο ίδιος ο άνθρωπος που μπορεί να επιλέξει τους στόχους του και να διαμορφώσει ανάλογα τη δική του μοίρα αλλά και ολόκληρη την ιστορία της ανθρωπότητας. Δεν υπάρχουν κάποιοι από πριν επιβαλλόμενοι ιστορικοί στόχοι, ούτε κάποιοι από “άνωθεν” επιβαλλόμενοι νόμοι τους οποίους οφείλει να ακολουθήσει (Popper, 1945 σ.108). Η πολιτική φιλοσοφία του στηρίζεται ακριβώς στην παραδοχή ότι όλοι οι άνθρωποι μπορούν να σφάλουν και εφόσον κανείς δεν είναι αλάθητος, οι κοινωνίες πρέπει να οργανώνονται με τρόπο που να επιτρέπει τη διαρκή κριτική, τον έλεγχο της εξουσίας και τη δυνατότητα διόρθωσης των λαθών. Η δημοκρατία, επομένως, αποκτά αξία όχι επειδή εγγυάται ορθές αποφάσεις, αλλά επειδή καθιστά δυνατή την ειρηνική αναθεώρησή τους. Τις ιδέες του για τις κοινωνικές και πολιτικές θεωρίες τις έχει αναπτύξει σε δύο σημαντικά του βιβλία: στο *Η Ανοιχτή Κοινωνία και οι Εχθροί της* (1945/2021) και στο *Η Ένδεια του Ιστορικισμού* (1944/2005). Και τα δύο δημοσιεύτηκαν μετά το 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο και μπορούν, υπό αυτό το πρίσμα, να ιδωθούν και ως μια συστηματική υπεράσπιση των φιλελεύθερων αρχών, καθώς και ως μια δριμυία κριτική των ιδεών που, κατά τον αυστριακό φιλόσοφο, συγκροτούν το θεωρητικό υπόβαθρο των ολοκληρωτικών καθεστώτων.

Η ανοιχτή κοινωνία, που ο Popper πρεσβεύει ως αντίθετη της κλειστής, είναι η κοινωνία της κριτικής σκέψης και όχι των απόλυτων αληθειών. Είναι μια κοινωνία βασισμένη σε συμβάσεις και όχι σε αλήθειες που προβάλλονται ως φυσικές και απαράβατες, αλλά και σε θεσμούς –όχι δεσμούς αίματος.

Η ανοιχτή κοινωνία, όπως εξηγεί ο φιλόσοφος, είναι μια δημοκρατική κοινωνία ατομικής ευθύνης, που δεν λαμβάνει απλώς τη νομιμοποίησή της από τους πολίτες. Πρόκειται για μια κοινωνία, στην οποία οι πολίτες αναλαμβάνουν την ευθύνη συμμετοχής και συνδιαμόρφωσης της ίδιας της κοινωνίας τους. Το ερώτημα σε μια ανοιχτή κοινωνία δεν είναι ποιος πρέπει να κυβερνήσει αλλά πώς θα κάνουμε το σύστημά μας έτσι ώστε να υπάρχουν οι λιγότερες αρνητικές επιπτώσεις της διακυβέρνησης (Popper, 1945/2021 σ.240). Για το λόγο άλλωστε αυτό είναι που στρέφεται και εναντίον φιλοσοφικών παραδόσεων που συνδέονται με στοχαστές

όπως ο Πλάτωνας, ο Friedrich Hegel και ο Karl Marx, τις οποίες εντάσσει, κάτω από τον γενικό όρο «ιστορικισμός».

2.1 Ο ιστορικισμός

Προτού όμως αναφερθούμε στην ανοιχτή κοινωνία του Popper, η οποία αποτελεί την ενσάρκωση των ιδεών του, οφείλουμε να αναφερθούμε στον ιστορικισμό και την κριτική που ασκεί σ' αυτόν, θεωρώντας τον ως μια εσφαλμένη αντίληψη με αρνητικές πολλές φορές επιπτώσεις στις ανθρώπινες κοινωνίες. Όπως ο φιλόσοφος εξηγεί, ο ιστορικισμός είναι ακριβώς εκείνη η δέσμη των ιδεών, που θεωρεί ότι έργο των κοινωνικών επιστημών είναι η εύρεση καθολικών κανόνων της ιστορίας, που στη συνέχεια θα επιτρέψει στους ανθρώπους να κάνουν προβλέψεις για το μέλλον και ως εκ τούτου να μπορέσουν να προκρίνουν πολιτικές που είναι εναρμονισμένες με αυτούς τους νόμους. (Popper, 1957/2005). Οι ιστορικιστές βλέπουν την αναλογία μεταξύ φυσικών και κοινωνικών νόμων και θεωρούν ότι, όπως οι φυσικές επιστήμες μπορούν να προβλέψουν τις εκλείψεις ή άλλα φυσικά φαινόμενα, με τον ίδιο τρόπο οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να προβλέψουν τις κοινωνικές εξελίξεις και να προσαρμόσουν ανάλογα τις εφαρμοζόμενες πολιτικές. Τους ιστορικούς αυτούς νόμους οφείλουν να τους ανακαλύψουν οι φιλόσοφοι ή οι κοινωνικοί επιστήμονες, με τον ίδιο τρόπο που οι φυσικοί επιστήμονες ανακαλύπτουν τους φυσικούς νόμους και στη συνέχεια να τους επιβάλουν στις κοινωνίες, ώστε να οδηγηθούν στο σωστό δρόμο και προς μια πιο ιδανική κατάσταση. Όπως καθίσταται σαφές, για τους ιστορικιστές, εκείνοι που κινούν τα νήματα της ιστορίας, που υποτίθεται ότι μπορούν να δουν από ψηλά το ολοκληρωμένο σχέδιο της ιστορίας και τους νόμους που τη διέπουν, δεν είναι βέβαια οι απλοί άνθρωποι, αλλά οι μεγάλοι παίκτες της ιστορίας, οι μεγάλοι, ηγέτες, τα μεγάλα έθνη, οι μεγάλες τάξεις. Οι απλοί άνθρωποι δεν είναι παρά μονάχα πιόνια της ιστορίας, που κοιτούν μόνο τη δική τους μικρή ζωή έχοντας άγνοια για το μεγάλο πλάνο που παίζεται ερήμην τους. (Popper, 1945/2021 σ. 89). Η ιδανική κοινωνία λοιπόν, σύμφωνα με τους ιστορικιστές θα πρέπει να επιβληθεί στους πολίτες με βάση τους νόμους που υπάρχουν και καλούνται να ανακαλύψουν οι κοινωνικοί επιστήμονες.

Για τον Αυστριακό φιλόσοφο ο ιστορικισμός έχει δύο κύριες μορφές: η πρώτη λαμβάνει ως νόμο που καθορίζει την ιστορική εξέλιξη την ράτσα, τη φυλή, το έθνος.

Πρόκειται για την αντίληψη εκείνη, που θεωρεί ότι ο Θεός έχει επιλέξει έναν λαό για να λειτουργήσει ως όργανο της θέλησής του και ο οποίος λαός θα κληρονομήσει τη γη. (Popper, 1945/2021 σ.90). Τέτοιες θεωρίες, μάλιστα, υπήρξαν πολλές στην ιστορία. Από τον λαό που οδήγησε ο Μωυσής στην γη της επαγγελίας μέχρι την άρια φυλή της ναζιστικής Γερμανίας αλλά και κάθε εθνικιστική ιδεολογία που θέτει ένα συγκεκριμένο λαό ως εκλεκτό και περιούσιο που έχουν ένα συγκεκριμένο πεπρωμένο να εκπληρώσουν. Πρόκειται για μια μορφή ενός φυσικού νόμου που συνοψίζεται στη βιολογική υπεροχή ενός λαού ή μιας φυλής. Η δεύτερη πάλι μορφή είναι εκείνη του μαρξιστικού ιστορικισμού, η οποία αντικαθιστά τον περιούσιο λαό με μια αταξική κοινωνία, η οποία οδηγείται στο σκοπό της μέσω της ταξικής πάλης και της οικονομικής υπερίσχυσης (Πατέλης, 2021, σ.75) Όπως εξηγεί ο φιλόσοφος, ο ιστορικισμός έχει τις ρίζες του στον Ηράκλειτο και στον Πλάτωνα από τους οποίους, εν συνεχεία, επηρεάστηκαν βαθιά ο Hegel και ο Marx, οι οποίοι και διαμόρφωσαν τις δικές τους μορφές ιστορικισμού.

2.1.1 Ο ιστορικισμός του Πλάτωνα

Ο Popper βλέπει στο έργο του Πλάτωνα, στη θεωρία των Μορφών και μετέπειτα στην *Πολιτεία* του και στους *Νόμους*, την αρχαία πηγή του ιστορικισμού, μία ιδιαίτερη μέθοδο σκέψης, η οποία άσκησε μια ακαταμάχητη γοητεία στην ανθρωπότητα και η οποία ασκεί τεράστια επιρροή στην πάροδο του χρόνου, μέχρι και σήμερα. Ο Πλάτωνας, λέει ο Popper, έζησε σε μια ταραγμένη ιστορικά περίοδο, γεμάτη πολέμους και πολιτικές διαμάχες, η οποία θα πρέπει να επηρέασε βαθύτατα τις πολιτικές του ιδέες. Καθώς ενηλικιώνονταν, στην Αθήνα κατέρρεε η φυλετική ζωή και μετά από μια περίοδο τυραννίας εγκαθιδρύονταν έναν νέο πολιτικό σύστημα, η δημοκρατία. Θα πρέπει να υπέφερε σ' αυτή την πολιτική ανασφάλεια μιας και ο ίδιος κατάγονταν, όπως και ο Ηράκλειτος, από βασιλική οικογένεια, και η οικογένειά του έλκυε την καταγωγή της από τον Κόδρο, τον τελευταίο από τους φυλετικούς βασιλείς της Αθήνας. Αυτή η κοινωνική εμπειρία είναι που λογικά τον οδήγησε και στη σύλληψη του ιστορικού νόμου, σύμφωνα με τον οποίο κάθε κοινωνική αλλαγή είναι διαφθορά ή παρακμή ή εκφυλισμός (Popper, 1945\2021 σσ. 103-104).

Η θεωρία των Ιδεών του Πλάτωνα υπό αυτό το πρίσμα μπορεί να ιδωθεί ως μια εξήγηση για την ανασφάλεια και την ανησυχία που θα πρέπει να ένιωθαν οι

άνθρωποι στη μετάβασή τους από μια κλειστή κοινωνία, όπου όλα και όλοι ήταν τακτοποιημένα/οι σύμφωνα με απολύτους νόμους και αλήθειες, σε μια ανοιχτή και μεταβαλλόμενη κοινωνία. Η θεωρία των Ιδεών προσφέρει στους ανθρώπους την πίστη σε μια σταθερή και αναλλοίωτη αλήθεια, σε αντιδιαστολή με τον ασταθή και μεταβαλλόμενο κόσμο της φαινομενικότητας. Ταυτόχρονα καταδεικνύει ότι η πορεία ανάπτυξης αυτών των απόλυτων Ιδεών, των απόλυτων αληθειών είναι αναπόφευκτα μια κίνηση απομάκρυνσης από το ιδεατό και την τελειότητα (Popper 1945/2021 σ. 396). Παρόμοια κίνηση απομάκρυνσης και παρακμής από την τελειότητα του ιδεατού κόσμου είναι και η ιστορική πορεία του ανθρώπου, αλλά και των κοινωνιών που σχηματίζει.

Έτσι, ενώ η *Πολιτεία* και οι *Νόμοι* του Πλάτωνα έχουν ως αρχικό στόχο την ανάσχεση αυτής της παρακμής, τη δημιουργία μιας κοινωνίας που να προσεγγίζει όσο μπορεί τον ιδεατό κόσμο με αρχηγούς τους φιλοσόφους - βασιλιάδες, που υποτίθεται ότι γνωρίζουν την αλήθεια, στην πραγματικότητα δηλώνουν, όπως εξηγεί ο Popper, μια βαθύτατα συντηρητική αντίληψη, της οποίας το αίτημα είναι η επιστροφή στην τελειότητα του παρελθόντος, η ανάσχεση κάθε αλλαγής. Στην πλατωνική πολιτεία η κριτική σκέψη δεν φαίνεται να έχει κάποια κυρίαρχη θέση, καθώς σε αυτή η σοφοί είναι εκείνοι που ηγούνται και κυβερνούν ενώ οι αμαθείς εκείνοι που ακολουθούν.

2.1.2 Ο ιστορικισμός του Hegel και του Marx

Αντίστοιχα, στον Hegel, ο Popper εντοπίζει μια παρόμοια ιστορικιστική ιδέα, σύμφωνα με την οποία η ιστορία εξελίσσεται με βάσει μια λογική, τη λογική του παγκόσμιου πνεύματος και ένα προκαθορισμένο ορθολογικό σχέδιο. Αντίθετα όμως από τον Πλάτωνα, ο Hegel δεν βλέπει τη ροή της ιστορίας ως μια πορεία παρακμής αλλά ως μια πορεία προόδου προς την εκπλήρωση της Ιδέας. Κατά συνέπεια ο ιστορικισμός του Hegel είναι αισιόδοξος σε αντίθεση με εκείνον του Πλάτωνα. Και οι δύο όμως μοιράζονται κοινές καταβολές: την πίστη ότι η ιστορία πορεύεται με κάποιους απόλυτους κανόνες. Στην περίπτωση του Πλάτωνα σε μια πορεία παρακμής, ενώ στην περίπτωση του Hegel σε μια πορεία διαλεκτικής προόδου (Popper K. 1945/2021 σσ. 397-398), κατά την οποία το κράτος μπορεί να πραγματώσει την Ιδέα του Πνεύματος, μιαν αντίληψη με τελεολογικά χαρακτηριστικά, την οποία αργότερα θα υιοθετήσει και ο Marx, που βλέπει μιαν

εκδοχή ιστορικισμού, σύμφωνα με την οποία οι νόμοι της ιστορικής εξέλιξης συνδέονται με τις οικονομικές σχέσεις και οδηγούν σε συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Ο Marx εισηγείται έναν οικονομικό ιστορικισμό, έναν οικονομικό δηλαδή κανόνα που υποτίθεται ότι κινεί την ιστορία, εξηγώντας την μετάβαση από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό και προβλέποντας την αναπόφευκτη μετάβαση από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό. Η αυξανόμενη αθλιότητα του καπιταλισμού πάνω στην εργατική τάξη θα είχε ως αποτέλεσμα την επανάσταση της εργατικής τάξης και την επιβολή της πάνω στην αστική τάξη.

2.2 Η κριτική του Ιστορικισμού

Οι ιστορικιστικές θεωρούν ότι έχουν ανακαλύψει τον κανόνα που κινεί την ιστορία και ότι μπορούν με βάση αυτόν τον κανόνα να σχεδιάζουν το μέλλον των ανθρωπίνων κοινωνιών, αλλά και να υποβοηθούν στη βελτίωση -με εισαγωγικά ή χωρίς- της ανθρώπινης ζωής. Σύμφωνα με τον Popper η άνοδος της ναζιστικής Γερμανίας αλλά και του ολοκληρωτικού καθεστώτος της Σοβιετικής ένωσης καθώς και κάθε εθνικιστικού κινήματος, έχουν τις ρίζες τους σε τέτοιες αντιλήψεις. Καθεστώτα που πιστεύουν ότι κατέχουν την απόλυτη αλήθεια και το νόμο της ιστορικής εξέλιξης, ο οποίος κατά συνέπεια πρέπει να επιβληθεί στις κοινωνίες και τους ανθρώπους οδηγεί σε επικίνδυνες ατραπούς, όπου η διαφωνία θεωρείται εμπόδιο, η κριτική γίνεται εχθρός της ιστορίας και η βία πλέον δικαιολογείται. Για το λόγο αυτό η κριτική του ιστορικισμού είναι ζωτικής σημασίας μιας και απ' ότι φαίνεται αυτές οι ιδέες ασκούν μεγάλη επιρροή στους ανθρώπους. Ο ίδιος ο Popper αφιερώνει το ίδιο το βιβλίο του *Η Ένδεια του Ιστορικισμού* “στη μνήμη των αναρίθμητων ανδρών, γυναικών και παιδιών κάθε θρησκείας, εθνικότητας και φυλής που έπεσαν θύματα της φασιστικής και κομμουνιστικής πίστης στους Αδήριτους Νόμους του Ιστορικού Πεπρωμένου” (Popper, 1944/2005, σ.37).

Μια βασική κριτική που ασκεί ο Popper στον ιστορικισμό προέρχεται από την κριτική που ασκεί στη μέθοδο της επαγωγής, στον τομέα της επιστημολογίας. Όπως αδυνατούμε να εξάγουμε καθολικούς νόμους από τις παρατηρήσεις μας, έτσι σημειώνει, ότι αδυνατούμε να εξάγουμε καθολικούς νόμους για την ιστορική εξέλιξη παρατηρώντας τα δεδομένα της ιστορίας. Όπως κανένας αριθμός παρατηρήσεων δεν παράγει βέβαιη γνώση, έτσι και καμία ποσότητα ιστορικών δεδομένων δεν μπορεί να

προβλέψει με σιγουριά τις μελλοντικές εξελίξεις. Για την ιστορία τούτο το επιχείρημα ισχύει περισσότερο καθώς η ιστορία δεν παρέχει επαρκή και επαναλήψιμα δεδομένα ώστε να καταστούν δυνατές τέτοιες γενικεύσεις. Ούτε παρόντες είμαστε στα ιστορικά γεγονότα ώστε να γνωρίζουμε όλα τα στοιχεία παρά μόνο αποσπάσματα μέσω άλλων μαρτυριών, που δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την ερμηνεία που δίνουν σ'αυτά. Επίσης δεν μπορούμε να ελέγξουμε τον νόμο της ιστορικής εξέλιξης υπό το φως νέων δεδομένων καθώς περιοριζόμαστε αναπόφευκτα στην παρατήρηση μιας μοναδικής διαδικασίας. (Popper 1994/2005 σ. 171).

Η αντίληψη, επίσης, που διακρίνει στην ιστορία μοτίβα, θεωρώντας ότι υπάρχει σ'αυτή μια επαναληπτικότητα που μοιάζει με τους κύκλους της φύσης (γέννηση, νεότητα, ωριμότητα, θάνατος), είναι για τον Popper ανίσχυρη, καθώς όλες οι επαναλαμβανόμενες περιπτώσεις, ενέχουν στοιχεία εξαιρετικά ανόμοια και δε μας προσφέρουν κανένα βάσιμο λόγο να αναμένουμε ότι κάτι θα συνεχίσει να επαναλαμβάνεται όμοια με την πρώτη φορά. Ούτε βέβαια οι τάσεις που μπορούν να διαφανούν μέσα σε μια ιστορική εξέλιξη μπορούν να μας προσφέρουν καθολικούς νόμους καθώς, όπως σημειώνει εύστοχα ο Popper, ένας καθολικός νόμος δεν βεβαιώνει την ύπαρξη αλλά αντίθετα βεβαιώνει την αδυνατότητα του ενός ή του άλλου πράγματος (Popper 1944/2005 σ. 180). Πρόκειται για τη διάσταση μεταξύ του κριτηρίου της επιβεβαίωσης και της διάψευσης, που χρησιμοποιεί στην επιστημολογία του. Μια πρόταση που θέλει να έχει την ισχύ καθολικού νόμου θα πρέπει να αποκλείει συγκεκριμένα πράγματα και όχι να επιβεβαιώνει. Για παράδειγμα θα πρέπει να διατυπώνεται ως εξής: “δεν μπορεί να υπάρξει μαύρος κύκνος” και όχι “συχνά οι κύκνοι είναι άσπροι”.

Η πίστη στην δύναμη εξαγωγής καθολικών ιστορικών νόμων από την παρατήρηση των παρελθόντων ιστορικών γεγονότων ενέχει τον κίνδυνο που αναλύσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο σχετικά με την “ουδετερότητα” των δεδομένων. Τα παρατηρησιακά δεδομένα δεν είναι ουδέτερα, υπό την άποψη ότι αποτελούν προϊόντα επιλογής του παρατηρητή. Κάθε παρατήρηση ενέχει μια απόφαση να συλλέξουμε και να ταξινομήσουμε ένα συγκεκριμένο μέρος της εμπειρίας μας. Με τον ίδιο τρόπο, όταν μιλούμε για ιστορία και ιστορικά γεγονότα, δεν μιλάμε ποτέ από μια ουδέτερη στάση. Πάντα μιλάμε λαμβάνοντας μιαν απόφαση να εξετάσουμε το τάδε ή το δείνα ιστορικό θέμα υπό το ένα ή το άλλο πρίσμα. Η

ιστορία της ανθρωπότητας, λέει ο Popper, δεν είναι μία, αλλά υπάρχει ένας άπειρος αριθμός ιστοριών των κάθε είδους πλευρών της ανθρώπινης ζωής. (Popper 1962 / 2021 σ.711). Υπό αυτό το πρίσμα η ιστορία δεν έχει κάποιο νόημα, ούτε κάποια νομοτελειακή πορεία, όπως βλέπουν οι ιστορικιστές. Η ιστορία έχει το νόημα που αποφασίζουμε εμείς οι άνθρωποι να της δώσουμε, επιλέγοντας ποια θέματα θέλουμε να ασχοληθούμε και πώς να προχωρήσουμε προς την επίλυσή τους.

Ένα από τα σημαντικότερα επιχειρήματα του Karl Popper απέναντι στον ιστορικισμό είναι ο ισχυρισμός του ότι η πορεία της ανθρώπινης ιστορίας επηρεάζεται καθοριστικά από την ανάπτυξη της ανθρώπινης γνώσης. Κατά συνέπεια οι κοινωνίες μετασχηματίζονται διαρκώς μέσα από νέες επιστημονικές ανακαλύψεις, τεχνολογικές καινοτομίες, πολιτικές ιδέες και πολιτισμικές αλλαγές, οι οποίες αλλάζουν ριζικά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι οργανώνουν τη ζωή τους. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Popper, ακριβώς επειδή η μελλοντική γνώση δεν μπορεί να προβλεφθεί εκ των προτέρων, δεν είναι δυνατόν να προβλεφθεί με βεβαιότητα ούτε και η μελλοντική εξέλιξη της ιστορίας. Αν ήταν δυνατόν να γνωρίζουμε σήμερα τις ανακαλύψεις και τις ιδέες του αύριο, τότε αυτές δεν θα αποτελούσαν πραγματικά νέα γνώση. Η ανάπτυξη της γνώσης περιλαμβάνει πάντοτε το στοιχείο του απρόβλεπτου και της δημιουργικότητας, γεγονός που καθιστά την ιστορία ένα ανοιχτό και όχι ένα κλειστό σύστημα εξέλιξεων. (Popper, 1944/2005 σ. 41-43)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εμφάνιση του διαδικτύου και της ψηφιακής τεχνολογίας κατά το τέλος του 20ού αιώνα. Κανένας ιστορικός ή κοινωνικός θεωρητικός του 19ου αιώνα δεν θα μπορούσε να προβλέψει με ακρίβεια ότι η ανάπτυξη της πληροφορικής και των παγκόσμιων δικτύων επικοινωνίας θα μετασχημάτιζε τόσο ριζικά την οικονομία, την πολιτική, την ενημέρωση και την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Η διάδοση των κοινωνικών δικτύων, για παράδειγμα, επηρέασε τις πολιτικές διαδικασίες, την παραγωγή ειδήσεων, ακόμη και τον τρόπο οργάνωσης κοινωνικών κινημάτων και επαναστάσεων. Οι εξελίξεις αυτές δεν ήταν δυνατόν να προβλεφθούν μέσα από κάποιον «νόμο της ιστορίας», διότι εξαρτήθηκαν από μορφές γνώσης και τεχνολογικής εξέλιξης που δεν υπήρχαν ακόμη. Με τον τρόπο αυτό, ο Popper επιχειρεί να δείξει ότι οι ιστορικιστικές θεωρίες, οι οποίες πιστεύουν πως μπορούν να ανακαλύψουν καθολικούς νόμους της ιστορικής

εξέλιξης, παραγνωρίζουν τον ανοιχτό και απρόβλεπτο χαρακτήρα της ανθρώπινης γνώσης και, κατά συνέπεια, της ίδιας της ιστορίας.

Το επιχείρημα αυτό παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα φιλοσοφική συγγένεια με το θεώρημα μη πληρότητας του μαθηματικού Kurt Gödel (1906-1978), ο οποίος στο βιβλίο του *On Formally Undecidable Propositions Of Principia Mathematica And Related Systems* (1931/1992) απέδειξε ότι κάθε αρκετά σύνθετο λογικό σύστημα περιέχει αληθείς προτάσεις που δεν μπορούν να αποδειχθούν μέσα στο ίδιο το σύστημα. Υπό αυτή την έννοια, κανένα κλειστό σύστημα γνώσης δεν μπορεί να θεωρηθεί πλήρες και αυτάρκες. Παρότι ο Popper δεν κάνει κάπου στο έργο του άμεσα αναφορά στη θεωρία του Gödel, φαίνεται ότι αυτή ενισχύει φιλοσοφικά την ποππεριανή κριτική απέναντι στις θεωρίες που διεκδικούν απόλυτη γνώση της ιστορίας και της κοινωνίας. Όπως δεν μπορεί να υπάρξει ένα πλήρες λογικό σύστημα που να περιέχει όλες τις αλήθειες, έτσι δεν μπορεί να υπάρξει και μια οριστική θεωρία της ιστορίας ικανή να προβλέψει το σύνολο της μελλοντικής ανθρώπινης εξέλιξης.

2.2.1 Τμηματική μηχανική εναντίον ολιστικής

Οι κοινωνικές επιστήμες, υποστηρίζει ο Karl Popper, αναπτύχθηκαν σε μεγάλο βαθμό μέσα από τις προσπάθειες των ανθρώπων να διαπιστώσουν αν συγκεκριμένες οικονομικές και πολιτικές παρεμβάσεις μπορούν να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής των κοινωνιών, αλλά και μέσα από την κριτική προτάσεων που υπόσχονταν κοινωνική πρόοδο και μεταρρύθμιση (Popper, 1944/2005, σ. 111). Προς ενίσχυση αυτής της θέσης, ο Popper επικαλείται τον Friedrich Hayek, σύμφωνα με τον οποίο «τα οικονομικά αναπτύχθηκαν κυρίως ως αποτέλεσμα της μελέτης και της ανασκευής διαδοχικών ουτοπικών προτάσεων» (Hayek, 1933 *Economica*, τομ. XIII σ. 123). Η παρατήρηση αυτή του Hayek, όπως και η θέση του ότι η επίκληση ιδανικών κοινωνικής δικαιοσύνης ενδέχεται να καταλήξει σε μορφές κεντρικού κοινωνικού και οικονομικού ελέγχου, όπου η ατομική αυτονομία υποχωρεί έναντι συλλογικών επιταγών και προκρίνεται ένα κλειστό σύστημα κοινών αξιών, (Πέτρου, Α. (2011), σ.115) αποτυπώνει εύστοχα την αντίληψη του Popper ότι η κοινωνική γνώση δεν προκύπτει από αφηρημένες θεωρίες περί της ιδανικής κοινωνίας ούτε από

την αναζήτηση καθολικών ιστορικών νόμων, αλλά από την ανάγκη επίλυσης συγκεκριμένων κοινωνικών προβλημάτων.

Η αντίληψη αυτή αντανακλά βαθύτερα την ποππεριανή επιστημολογία, σύμφωνα με την οποία η γνώση δεν ξεκινά από βεβαιότητες ή από ολοκληρωμένες θεωρίες περί της πραγματικότητας, αλλά από συγκεκριμένα προβλήματα που απαιτούν λύση. Όπως στις φυσικές επιστήμες η έρευνα γεννιέται από την προσπάθεια επίλυσης επιμέρους θεωρητικών δυσκολιών, έτσι και στις κοινωνικές επιστήμες η γνώση προκύπτει μέσα από την απόπειρα αντιμετώπισης συγκεκριμένων κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων. Οι κοινωνικοί θεσμοί και οι πολιτικές παρεμβάσεις δεν πρέπει επομένως να αντιμετωπίζονται ως εφαρμογές μιας συνολικής θεωρίας της ιστορίας ή ενός προκαθορισμένου σχεδίου κοινωνικής τελειότητας, αλλά ως προσωρινές και διορθώσιμες λύσεις σε υπαρκτά προβλήματα. Η κοινωνική γνώση, όπως και η επιστημονική γνώση γενικότερα, εξελίσσεται μέσα από μια διαδικασία δοκιμής, κριτικής και διαρκούς αναθεώρησης των προτεινόμενων λύσεων.

Την εφαρμογή αυτής της μεθόδου στην κοινωνική πράξη ο Popper την ονομάζει «τμηματική κοινωνική μηχανική» (piecemeal social engineering). Πρόκειται για μια βήμα προς βήμα διαδικασία κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, η οποία επιδιώκει την αντιμετώπιση συγκεκριμένων προβλημάτων χωρίς να επιχειρεί έναν συνολικό και ριζικό ανασχηματισμό της κοινωνίας (Popper, 1944/2005, σ. 117). Ο τμηματικός κοινωνικός μηχανικός, κατά τον Popper, αναγνωρίζει τα όρια της γνώσης του και γνωρίζει ότι οι κοινωνικές παρεμβάσεις παράγουν συχνά ακούσιες και απρόβλεπτες συνέπειες. Ο τμηματικός τεχνολόγος αναγνωρίζει ότι μόνο μια μειονότητα θεσμών έχει σχεδιαστεί συνειδητά, ενώ αντίθετα, οι περισσότερες - η συντριπτική πλειονότητα - απλώς “αναπτύχθηκαν” ως απροσχεδίαστες συνέπειες των ανθρωπίνων πράξεων. (Popper, 1945/2005 σ. 119). Γι’ αυτόν ακριβώς τον λόγο, ο τμηματικός κοινωνικός μηχανικός αποφεύγει τις ριζικές κοινωνικές τομές και προκρίνει μικρές, ελεγχόμενες και αναστρέψιμες μεταρρυθμίσεις, των οποίων τα αποτελέσματα μπορούν να παρακολουθούνται και να διορθώνονται όπου κρίνεται απαραίτητο (Popper, 1945/2005, σ. 121). Υπό αυτή την έννοια, θυμίζει τον σωματικό άνθρωπο που γνωρίζει τα όρια της γνώσης του και αντιμετωπίζει το λάθος όχι ως αποτυχία αλλά ως αναγκαία προϋπόθεση μάθησης.

Απέναντι σε αυτή την αντίληψη, ο Popper θέτει τον ιστορικισμό και την ολιστική κοινωνική μηχανική. Ο ιστορικισμός, όπως έχουμε πει, αντιμετωπίζει την κοινωνία ως ένα ενιαίο και συνολικό σύστημα, το οποίο μπορεί να αναδομηθεί ριζικά βάσει ενός καθολικού κοινωνικού σχεδίου (Popper, 1945/2005, σ. 129). Δεν ενδιαφέρεται για την επίλυση επιμέρους κοινωνικών προβλημάτων αλλά για τη συνολική αναδόμηση της κοινωνίας σύμφωνα με μια υποτιθέμενη ιστορική αλήθεια ή έναν τελικό ιστορικό σκοπό. Αντίθετα οι ολιστές κρίνουν την τμηματική προσέγγιση ως υπερβολικά μετριοπαθή.

Κατά τον Popper όμως, η ολιστική αυτή λογική παραγνωρίζει το γεγονός ότι όσο ευρύτερες και ριζικότερες είναι οι κοινωνικές παρεμβάσεις τόσο μεγαλύτερες είναι και οι πιθανότητες εμφάνισης ανεπιθύμητων και απρόβλεπτων συνεπειών. Σε αντίθεση με τον τμηματικό κοινωνικό μηχανικό, ο οποίος αναγνωρίζει την αβεβαιότητα και τα όρια της ανθρώπινης γνώσης, ο ολιστής θεωρεί ότι διαθέτει επαρκή γνώση ώστε να ανασχεδιάσει συνολικά την κοινωνία. Ωστόσο, ακριβώς επειδή οι κοινωνίες περιλαμβάνουν τον απρόβλεπτο ανθρώπινο παράγοντα, κάθε απόπειρα συνολικού ελέγχου οδηγείται αναπόφευκτα στην ανάγκη ελέγχου των ίδιων των ανθρώπων. Έτσι, όπως επισημαίνει ιδιαίτερα εύστοχα ο Popper, το αρχικό αίτημα για τη δημιουργία μιας καλύτερης κοινωνίας μετατρέπεται σταδιακά σε απαίτηση για τη δημιουργία «κατάλληλων ανθρώπων» για τη νέα κοινωνία (Popper, 1945/2005, σσ. 123-125).

Υπό αυτή την έννοια, η κριτική του Popper στον ιστορικισμό δεν είναι μόνο επιστημολογική αλλά και βαθύτατα πολιτική. Η πεποίθηση ότι κάποιος κατέχουν τη γνώση της ιστορικής αλήθειας οδηγεί τελικά στη νομιμοποίηση αυταρχικών μορφών εξουσίας, οι οποίες επιχειρούν να επιβάλουν στους ανθρώπους ένα προκαθορισμένο μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης.

2.3 Ανοιχτή Κοινωνία

Η κριτική του Popper στον ιστορικισμό δεν αποτελεί απλώς μια αρνητική αποδόμηση θεωριών που επιχειρούν να ανακαλύψουν νόμους της ιστορίας. Ταυτόχρονα λειτουργεί και ως η θετική θεμελίωση της πολιτικής του φιλοσοφίας, η οποία αποκρυσταλλώνεται στην έννοια της “ανοιχτής κοινωνίας”. Η πολιτική θεωρία του Popper δεν μπορεί να κατανοηθεί ανεξάρτητα από την επιστημολογία του. Αντίθετα,

οι βασικές αρχές της ανοιχτής κοινωνίας προκύπτουν άμεσα από την ποππεριανή αντίληψη περί γνώσης.

Εφόσον, η ανθρώπινη γνώση είναι αβέβαιη, δηλαδή πάντοτε ατελής και επιδεκτική σφάλματος, οι κοινωνίες οφείλουν να οργανώνονται με τρόπο που να επιτρέπουν την ελεύθερη κριτική και τη διαρκή αναθεώρηση των ιδεών και των θεσμών τους. Επειδή κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι κατέχει την απόλυτη αλήθεια, η ανεκτικότητα απέναντι στη διαφορετική άποψη καθίσταται αναγκαία προϋπόθεση της πολιτικής ζωής. Η διαφωνία δεν αποτελεί απειλή για την κοινωνία αλλά αναγκαίο στοιχείο της προόδου της. Αντίστοιχα, επειδή όλοι οι άνθρωποι μπορούν να σφάλουν, καμία εξουσία δεν πρέπει να παραμένει ανεξέλεγκτη. Η ανάγκη ύπαρξης θεσμών ελέγχου, διάκρισης των εξουσιών, ελευθερίας του λόγου και δυνατότητας δημόσιας κριτικής προκύπτει ακριβώς από την παραδοχή της ανθρώπινης πλάνης.

Η δημοκρατία, υπό αυτό το πρίσμα, δεν αποκτά αξία επειδή εξασφαλίζει την ανάδειξη αλάνθαστων ηγετών ή τη λήψη πάντοτε σωστών αποφάσεων. Η αξία της έγκειται στο ότι επιτρέπει τη διόρθωση των λαθών χωρίς τη χρήση βίας. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Popper, το ουσιαστικό πολιτικό ερώτημα δεν είναι «ποιος θα πρέπει να κυβερνά», (Popper, 1945/2021, σ. 240) αλλά πώς μπορούν να οργανωθούν οι θεσμοί έτσι ώστε να περιορίζονται όσο το δυνατόν περισσότερο οι αρνητικές συνέπειες της εξουσίας. Επειδή η εξουσία μπορεί πάντοτε να καταστεί επικίνδυνη, η ανοιχτή κοινωνία δημιουργεί μηχανισμούς ειρηνικής αλλαγής των κυβερνήσεων και ελέγχου της πολιτικής δύναμης.

Η ανοιχτή κοινωνία είναι συνεπώς μια κοινωνία συνεχούς μετασχηματισμού. Δεν στηρίζεται στην πίστη ότι υπάρχει ένας τελικός ιστορικός προορισμός προς τον οποίο οφείλει να κινηθεί η ανθρωπότητα, ούτε στην ιδέα ότι κάποιοι γνωρίζουν εκ των προτέρων την ιδανική μορφή της κοινωνίας. Εφόσον δεν υπάρχει κάποιος προκαθορισμένος ιστορικός σκοπός, οι ίδιοι οι άνθρωποι αναλαμβάνουν την προσωπική ευθύνη για τη ζωή τους και για την πορεία της κοινωνίας τους. Η ιστορία δεν διαθέτει νόημα ανεξάρτητα από τους ανθρώπους· το νόημά της διαμορφώνεται από τις ανθρώπινες επιλογές και πράξεις.

Για τον λόγο λοιπόν αυτό, η ανοιχτή κοινωνία δεν αποτελεί μια «τέλεια κοινωνία». Ο Popper απορρίπτει ακριβώς την ιδέα της τελειότητας στην πολιτική. Οι άνθρωποι δεν μπορούν να δημιουργήσουν μια οριστικά τέλεια κοινωνική τάξη, διότι η γνώση τους είναι περιορισμένη και οι κοινωνικές συνέπειες των πράξεών τους συχνά απρόβλεπτες. Αυτό που μπορούν να κάνουν είναι να βελτιώνουν σταδιακά τις υπάρχουσες συνθήκες, διορθώνοντας συγκεκριμένα προβλήματα και μειώνοντας μορφές άσκοπης δυστυχίας. Η πολιτική, επομένως, δεν πρέπει να επιδιώκει την οικοδόμηση ενός επίγειου παραδείσου αλλά τη σταδιακή βελτίωση των κοινωνικών θεσμών μέσα από τη μέθοδο της δοκιμής και του λάθους. Η τμηματική κοινωνική μηχανική αποτελεί ακριβώς την εφαρμογή αυτής της λογικής στην πολιτική πράξη.

Η πρόοδος, κατά συνέπεια, δεν έρχεται μέσα από την επιβολή μιας απόλυτης αλήθειας αλλά μέσω της διαρκούς διόρθωσης των λαθών μας. Μέσα στην ανοιχτή κοινωνία η διαφωνία αποκτά δημιουργικό χαρακτήρα. Η κριτική δεν αντιμετωπίζεται ως εχθρική πράξη απέναντι στην κοινωνία ή στους θεσμούς της αλλά ως απαραίτητος μηχανισμός βελτίωσής τους. Η κοινωνία προοδεύει όχι επειδή κάποιοι γνωρίζουν την ιστορική αλήθεια αλλά επειδή επιτρέπει στα μέλη της να εντοπίζουν και να διορθώνουν τα σφάλματά τους.

Ωστόσο, η ανοιχτή κοινωνία δεν προσφέρει την ψυχολογική ασφάλεια που προσέφεραν οι παλαιότερες κλειστές κοινωνίες. Ο ίδιος ο Popper αναγνωρίζει ότι η μετάβαση από τις κλειστές φυλετικές κοινωνίες στις ανοιχτές κοινωνίες της κριτικής και της ατομικής ευθύνης συνοδεύεται από βαθιά υπαρξιακή ανησυχία. Οι κλειστές κοινωνίες στηρίζονταν σε σταθερούς ρόλους, αμετάβλητες παραδόσεις και απόλυτες βεβαιότητες. Το άτομο ένιωθε προστατευμένο μέσα στη φυλή, τη θρησκεία ή την παράδοση. Αντίθετα, η ανοιχτή κοινωνία απαιτεί από τον άνθρωπο να αναλαμβάνει προσωπική ευθύνη, να σκέφτεται ορθολογικά και να ζει χωρίς την ασφάλεια απόλυτων βεβαιοτήτων. Πρόκειται για το «τίμημα» του ορθολογισμού και της ελευθερίας (Popper 1962 / 2021, σ. 314-315).

Ο Popper συνδέει αυτή τη μεγάλη ιστορική μετάβαση με την κατάρρευση των κλειστών φυλετικών κοινωνιών της αρχαίας Ελλάδας. Η αύξηση του πληθυσμού, η ίδρυση αποικιών, η ανάπτυξη του εμπορίου και οι πολιτισμικές επαφές δημιούργησαν νέες κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις που διέλυσαν τη στατικότητα των

παραδοσιακών κοινωνιών. Ιδιαίτερα στην Αθήνα αναδύθηκε μια νέα μορφή πολιτικής οργάνωσης, η δημοκρατία, αλλά και μια νέα πνευματική στάση: η κριτική σκέψη. Η πίστη στον ανθρώπινο λόγο και η επιφυλακτικότητα στον δογματισμό. (Popper 1962 / 2021, σ. 325). Αντίθετα, στη Σπάρτη επιχειρήθηκε η ανάσχεση αυτών των αλλαγών και η διατήρηση των παλαιών τρόπων ζωής.

Μέσα σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο ο Popper ερμηνεύει και την αντίδραση του Πλάτωνα απέναντι στην αθηναϊκή δημοκρατία. Ο Πλάτωνας βίωσε τη διάλυση της παλαιάς αριστοκρατικής τάξης και την αβεβαιότητα που συνόδευε τη δημοκρατική και ανοιχτή κοινωνία της Αθήνας. Η θεωρία των Ιδεών αλλά και η *Πολιτεία* του μπορούν έτσι να ιδωθούν ως μια προσπάθεια αποκατάστασης της σταθερότητας και της βεβαιότητας που είχαν χαθεί. Η εχθρότητα του Πλάτωνα απέναντι στην ανοιχτή κοινωνία συνδέεται, κατά τον Popper, με τη νοσταλγία της κλειστής κοινωνίας, μιας κοινωνίας σταθερών ρόλων, αμετάβλητων αληθειών και αυστηρής ιεραρχίας (πρβλ. 2.2.1 της παρούσης εργασίας).

Παρά την ανασφάλεια όμως που συνεπάγεται η ανοιχτή κοινωνία, ο Popper θεωρεί ότι αυτή αποτελεί τη μόνη κοινωνία μέσα στην οποία μπορούν πραγματικά να αναπτυχθούν η ανθρώπινη ελευθερία, η γνώση και η δημιουργικότητα. Οι άνθρωποι γίνονται περισσότερο ελεύθεροι αλλά ταυτόχρονα και περισσότερο υπεύθυνοι για τη μοίρα τους. Η ανοιχτή κοινωνία διακηρύσσει έτσι την πίστη όχι σε κάποιο ιστορικό πεπρωμένο αλλά στον ίδιο τον άνθρωπο και στη δύναμη της λογικής και της κριτικής του σκέψης. Όσοι νομίζουν ότι υπάρχει ένας “μαγικός” τρόπος να φτιάξουμε έναν επίγειο παράδεισο, μια τέλεια κοινωνία που μπορούμε να ανακαλύψουμε από πριν και άρα να την εφαρμόσουμε, καταλήγουν αφενός να εμπιστεύονται αυταρχικές εξουσίες που ευαγγελίζονται πως γνωρίζουν πώς να δημιουργήσουν μια τέλεια κοινωνία. Επειδή όμως οι ανθρώπινες κοινωνίες είναι κάθε άλλο παρά τέλειες, η αποτυχία αυτή τείνει να αποδίδεται όχι στα όρια της ανθρώπινης γνώσης αλλά στη δράση εχθρικών συμφερόντων ή σκοτεινών δυνάμεων που παρεμποδίζουν την εφαρμογή της τέλειας κοινωνίας.

Κεφάλαιο Τρίτο

Οι αισθητικές προεκτάσεις της Επιστημολογίας του Popper

3.1 Ο “τρίτος κόσμος” ως συνδεδετικός κρίκος Επιστημολογίας και Αισθητικής

Παρά το γεγονός ότι ο Popper δεν έγραψε κάποια συστηματική αισθητική θεωρία, υπάρχουν σημεία στο έργο του που αναφέρεται στη δημιουργικότητα των ανθρώπων, τόσο στην επιστήμη όσο και στη φιλοσοφία, αλλά και στην τέχνη. Όπως μάλιστα ο ίδιος υποστηρίζει η προέλευση μιας θεωρίας ή ενός έργου τέχνης μέσω κάποιας επαγωγικής διαδικασίας είτε μέσω κάποιας ενόρασης, αν και μπορεί να παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον και να είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα ιστορία, δεν αποτελεί κριτήριο επιστημονικότητας (Popper, 1998/2002). Η δημιουργικότητα, για τον Popper, παραμένει υποκειμενική διεργασία και επομένως δεν εμπίπτει στην επιστημολογία, η οποία ενασχολείται με την αντικειμενική γνώση. Αντίθετα όμως, τα προϊόντα της δημιουργικής διεργασίας των ανθρώπων, όπως οι επιστημονικές θεωρίες, τα έργα τέχνης, οι κριτικές συζητήσεις και τα επιχειρήματα, ο Popper θεωρεί ότι ανήκουν στον λεγόμενο “τρίτο κόσμο”, τον κόσμο των αντικειμενικών περιεχομένων της σκέψης, τα οποία μπορούν να υποβληθούν σε κριτικό έλεγχο. Η ένταξη, λοιπόν, των έργων τέχνης στον “τρίτο κόσμο” αποτελεί ένα κρίσιμο συνδεδετικό κρίκο ανάμεσα στην Επιστημολογία και την Αισθητική. Κατά τον τρόπο αυτό τα έργα τέχνης παύουν να θεωρούνται απλές υποκειμενικές εκφράσεις συναισθημάτων και μετατρέπονται σε ορθολογικά αντικείμενα που υπόκεινται σε κριτική, σύγκριση, βελτίωση ή απόρριψη και ανήκουν στον “τρίτο κόσμο”.

Ποια είναι όμως τα χαρακτηριστικά των τριών αυτών κόσμων στους οποίους αναφέρεται ο Popper; Ο “πρώτος κόσμος” είναι εκείνος των φυσικών πραγμάτων, ο “δεύτερος κόσμος” εκείνος των καταστάσεων της συνείδησης, των νοητικών καταστάσεων και των συμπεριφορών για δράση, ενώ, τέλος, ο “τρίτος κόσμος” είναι εκείνος των αντικειμενικών περιεχομένων της σκέψης, των επιστημονικών θεωριών και των έργων τέχνης, των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν και των επιχειρημάτων και κριτικών συζητήσεων που εγείρουν. (Popper. 1972, σ. 106).

Σύμφωνα με τον Αυστριακό φιλόσοφο ο “τρίτος κόσμος” μπορεί να συγκριθεί με τον Κόσμο των Ιδεών του Πλάτωνα, αν και ο ποππεριανός είναι δυναμικός, τα

περιεχόμενά του αλλάζουν, δοκιμάζονται, διαψεύδονται και διορθώνονται, σε αντίθεση με τον πλατωνικό που συνίσταται από αναλλοίωτες και απόλυτες αλήθειες. Σε αντίθεση, ακόμη, με την παραδοσιακή επιστημολογία που εστιάζει εσφαλμένα στον “δεύτερο κόσμο”, αυτόν της υποκειμενικής γνώσης, ο “τρίτος κόσμος” είναι αντικειμενικός και ορθολογικός, όχι γιατί εμπεριέχει απόλυτες αλήθειες, παρόμοιες με τις πλατωνικές, αλλά επειδή τα περιεχόμενά του είναι ανοιχτά σε κριτική συζήτηση. Μπορούν να δοκιμαστούν, να διαψευστούν, να βελτιωθούν ή να αντικατασταθούν, συμβάλλοντας έτσι στην αύξηση της αντικειμενικής γνώσης. Για τον Popper τα προϊόντα της σκέψης είναι πολύ πιο σημαντικά από την ψυχολογική τους προέλευση.

Υπό αυτή την έννοια, τα έργα τέχνης μπορούν να υποβληθούν σε κριτικό έλεγχο και συνεπώς να αντιμετωπιστούν ως θεωρίες που επιλύουν συγκεκριμένα προβλήματα. Έτσι οι καλλιτέχνες μέσω των έργων τους μπορούν να προτείνουν εναλλακτικές λύσεις, ενώ μέσω δοκιμών, διορθώσεων και κριτικής, η τέχνη προχωρά ορθολογικά, λύνοντας παλιά προβλήματα και δημιουργώντας νέα, πιο γόνιμα.

Η σύνδεση της ποππεριανής επιστημολογίας με την αισθητική έχει αναδειχθεί και από τον Βύρωνα Καλδή, ο οποίος, αξιοποιώντας κυρίως τη θεωρία του Bolzano, υποστηρίζει ότι τα έργα τέχνης μπορούν να νοηθούν ως αντικειμενικά περιεχόμενα του «τρίτου κόσμου», ανεξάρτητα από τις προθέσεις του δημιουργού ή τις ερμηνείες του κοινού. Με αφορμή τον κινηματογράφο, υποστηρίζει ότι το φιλοσοφικό περιεχόμενο ενός έργου δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τη γλώσσα, αλλά μπορεί να ενυπάρχει στο ίδιο το έργο. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει, παραφράζοντας τον Jarvie, «κανείς δεν τοποθετεί πραγματικά τη φιλοσοφία μέσα στις ταινίες· η φιλοσοφία τοποθετείται η ίδια μέσα σε αυτές» (Kaldis, 2019, σ.335). Μάλιστα, καταλήγει στο παράδοξο συμπέρασμα ότι η έννοια του τρίτου κόσμου περιγράφει πληρέστερα τα προϊόντα της τέχνης παρά την ίδια την επιστημονική γνώση.

3.2 Gombrich: Το χρονικό της τέχνης

Κάποτε ρώτησαν τον stand up comedian Jimmy Carr (1972 -) από τί εμπνέεται για τα ανέκδοτά του. Κι αυτός απάντησε ότι δεν “αρνείται” ποτέ στις Μούσες. Καταγράφει

ό,τι σκέφτεται και κάθε βράδυ στις παραστάσεις του δοκιμάζει αυτά τα νέα αστεία που έγραψε. Με αυτό τον τρόπο καταλαβαίνει τι είναι αποδεκτό και τι όχι. Τι είναι αστείο και τι όχι. Ο κωμικός κατέληξε λέγοντας ότι η έμπνευση είναι για τους ερασιτέχνες και ότι όλοι οι υπόλοιποι απλώς πάνε για δουλειά.

Νομίζω ότι αυτή είναι και η αντίληψη του Popper τόσο για την επιστήμη όσο, κατά συνέπεια, και για την τέχνη. Ο επιστήμονας-καλλιτέχνης δεν αρκείται στην εμπνευσμένη ιδέα για να αρχίσει να εξερευνά τον κόσμο, αλλά ούτε φυσικά και περιμένει την αλήθεια να πέσει στο κεφάλι του από τον ουρανό. Όπως χαρακτηριστικά έχει πει και ο Ξενοφάνης σε ένα ποίημά του, το οποίο μνημονεύει ο Popper, και στο οποίο αναφερθήκαμε ξανά στο πρώτο κεφάλαιο (1.7) ακόμα κι αν ο άνθρωπος έπεφτε πάνω στην αλήθεια είναι καθ'όλα αμφίβολο αν θα το καταλάβαινε.

καὶ τὸ μὲν οὖν σαφὲς οὐτις ἀνὴρ ἴδεν οὐδέ τις ἔσται

εἰδὼς ἄμφι θεῶν τε καὶ ἄσσα λέγω περὶ πάντων·

εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τύχοι τετελεσμένον εἰπών,

αὐτὸς ὅμως οὐκ οἶδε· δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται.

Κανένας άνθρωπος δεν ξέρει, ούτε θα μάθει ποτέ,

την αλήθεια για τους θεούς και για όσα λέω·

γιατί ακόμα κι αν κατά τύχη κάποιος εἶπε την πλήρη αλήθεια, δεν το ξέρει·

για όλα τα πράγματα υπάρχουν μόνο γνώμες.

(μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, 1998)

Ξενοφάνης, DK 21, B 34, Σέξτος, *Προς μαθηματικούς*, VII, 49 και 110

Ο επιστήμονας-καλλιτέχνης φτιάχνει υποθέσεις και στη συνέχεια τις εξετάζει αντιπαραβάλλοντάς τες με τον κόσμο, όπως ο κωμικός με τα αστεία που έχει γράψει, και έτσι βλέπει τί λειτουργεί και τί όχι. Η δημιουργικότητα και η έμπνευση είναι πολύ σημαντικά πράγματα, ομολογεί και ο Popper, αλλά δεν έχουν σχέση με την επιστημονική μέθοδο, ούτε αρκούν για να προοδεύσουμε.

Αυτό άλλωστε είναι που υποστηρίζει και ο Αυστριακός ιστορικός της τέχνης E.H. Gombrich (1909-2001), φίλος στενός του Popper που επηρεάστηκε από τις ιδέες του, τις οποίες επιχείρησε να εφαρμόσει στο χώρο της τέχνης και της Αισθητικής. Το εγχείρημα αυτό αποτυπώνεται στα δύο εμβληματικά του βιβλία, Το *Χρονικό της Τέχνης* (Gombrich, 1950/1994). και το *Τέχνη και Ψευδαίσθηση* (Gombrich 1959/1995). Στο *Χρονικό της Τέχνης*, που θεωρείται το αντίστοιχο του έργου του Popper *Η Ανοιχτή Κοινωνία και η Εχθροί της*, αυτό που ο Gombrich εξ'αρχής διευκρινίζει είναι ότι δεν θεωρεί πως “δεν υπάρχει Τέχνη με κεφαλαίο Τ παρά μονάχα καλλιτέχνες, που παίρνουν χρώμα στα χέρια τους και αρχίζουν να ζωγραφίζουν στους τοίχους βίσωνες” (Gombrich 1950/1994, σ. 15). Με αυτό τον τρόπο θέλει να καταδείξει ότι η τέχνη είναι μια κοινή εμπειρία στους ανθρώπους, μια διαδικασία διαρκούς διαμόρφωσης και όχι ένα τοτέμ, μια επιστήμη που κατέχει την απόλυτη αλήθεια. Στην τέχνη δεν υπάρχει μία απόλυτη αλήθεια - μία πραγματικότητα, που οι καλλιτέχνες να προσπαθούν πιστά να αναπαραστήσουν, επιδιώκοντας να δημιουργήσουν ένα αριστούργημα. Δεν είναι άλλωστε αυτός ο σκοπός τους. Όπως, άλλωστε, και ο Popper (1999) υποστηρίζει για τη φιλοσοφία, ότι όλοι μας είμαστε φιλόσοφοι, στο βαθμό που καθημερινά βρισκόμαστε μπροστά σε προβλήματα της ζωής που προσπαθούμε να επιλύσουμε, έτσι και ο Gombrich, θεωρεί πως όλοι μας είμαστε καλλιτέχνες, είτε ως δημιουργοί είτε ως θεατές, της αναπαράστασης του ορατού κόσμου (Gombrich, 1959/1995, σ. 333). Όπως εξηγούν και οι J. Agassi και ο I. Jarvie (2008) στο κοινό τους βιβλίο *A critical rationalist Aesthetics*, η τέχνη είναι ο τρόπος που προσεγγίζουμε τα πράγματα. Είναι η παιγνιώδης διάθεση που έχει ένας κωμικός που φτιάχνει νέα αστεία και τα δοκιμάζει στο κοινό του. Δεν ξέρει από πριν ότι είναι αστεία, όπως δεν ξέρει ο επιστήμονας ότι η θεωρία του είναι αληθινή. Τις δοκιμάζει στον εμπειρικό κόσμο, όπως ο κωμικός δοκιμάζει στο κοινό του τα αστεία, κι όπως ο ζωγράφος τους πίνακες στους θεατές. Το παιχνίδι, με την έννοια της δοκιμής και του λάθους και της διόρθωσης είναι βασικό στοιχείο της τέχνης αλλά και της επιστήμης, καθώς δημιουργεί τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να γίνει ο ορθολογισμός πιο χαλαρός, λιγότερο δογματικός, περισσότερο κριτικός. Όπως επισημαίνουν οι Agassi και Jarvie (2008), «το παιχνίδι είναι απαραίτητο για μια πιο χαλαρή και δημιουργική αντίληψη της ορθολογικότητας. Πρέπει να δοκιμάζουμε πράγματα, αλλά πρέπει να το κάνουμε με παιχνιδιάρικο τρόπο» (σ.118) και όχι με σχολαστικό δογματισμό.

Στο *Χρονικό της Τέχνης* ο Gombrich επιχειρεί με πολλά και απτά παραδείγματα, να παρουσιάσει μια διαφορετική αφήγηση, κατά την οποία η τέχνη δεν αποτελεί μια γραμμική πορεία συσσώρευσης γνώσεων και πιστής καταγραφής της πραγματικότητας. Αποτελεί μάλλον μια δυναμική πορεία, κατά την οποία οι καλλιτέχνες της κάθε περιόδου επιχειρούν να απαντήσουν στα προβλήματα της εποχής τους, αρχίζοντας όχι από το μηδέν αλλά βασισμένοι πάνω σε προϋπάρχουσες παραδόσεις, τις οποίες χρησιμοποιούν δημιουργικά αλλά και αντιμετωπίζουν κριτικά, ανακαλύπτοντας νέους τρόπους αναπαράστασης, που απαντούν καλύτερα στα ερωτήματα και στα προβλήματα που ανακύπτουν μέσα σ' αυτή την πορεία. Με μια γλώσσα απλή και εύληπτη και έναν απολαυστικό τρόπο γραφής, που μοιάζει με τον χαρακτηριστικά απλό και κατανοητό τρόπο γραφής του Popper, ο Gombrich μας ταξιδεύει από τις πρώτες ζωγραφιές των ανθρώπων των σπηλαίων, στους Αιγύπτιους, τους αρχαίους Έλληνες, τα Ελληνιστικά χρόνια, τη Ρώμη, το Βυζάντιο αλλά και την ανατολή και μας φθάνει μέχρι την Αναγέννηση, τον 18ο, 19ο και 20ο αιώνα. Μέσα από αυτή την γοητευτική διαδρομή ανακαλύπτουμε έναν άλλο τρόπο ανάγνωσης της τέχνης, όπου ο κύριος στόχος των καλλιτεχνών κάθε εποχής δεν είναι η πιστή αναπαράσταση του κόσμου αλλά η ερμηνεία του κόσμου με βάση τις γνώσεις τους και την κριτική τους αντιμετώπιση.

Αναφερόμενος στην Αιγυπτιακή τέχνη, ο Gombrich λέει ότι οι Αιγύπτιοι συνήθιζαν να αναπαριστούν όχι όσα έβλεπαν αλλά όσα ήξεραν, αναπαριστώντας τα μάλιστα από την πιο χαρακτηριστική τους γωνία. Το ανθρώπινο κεφάλι για παράδειγμα, διακρίνεται με μεγαλύτερη ευκρίνεια από πλάγια γ' αυτό και οι Αιγύπτιοι το σχεδίαζαν από πλάγια, όπως και τα πόδια και τα χέρια. Ο κύριος κορμός όμως του σώματος φαίνεται καλύτερα από μπροστά γ' αυτό και τον αναπαριστούσαν από μπροστά. Στόχος τους, το πρόβλημα, δηλαδή, το οποίο ήθελαν να λύσουν, δεν ήταν η ομορφιά αλλά η πληρότητα. (Gombrich.1950/1994 σ. 60) Ήθελαν να διαφυλάξουν μέσα στη ζωγραφιά τους όλα όσα θεωρούσαν ότι έπρεπε να διαφυλαχθούν και μάλιστα, όπως είπαμε, από την πιο χαρακτηριστική γωνία τους. Γι' αυτό, επίσης, βλέπουμε μια ζωγραφιά με δέντρα από πλάι αλλά μια λίμνη ζωγραφισμένη με τα ψάρια της από πάνω, ώστε να φαίνονται καλύτερα.

Προσωπογραφία του Χεζιρέ, από μια ξύλινη πόρτα του τάφου του, περ. 2778-2783 π.Χ.

Ξύλο, ύψος 115 εκ., Αιγυπτιακό Μουσείο, Κάιρο.

Ο κήπος του Νεπαμούν, περ. 1400 π.Χ..

Τοιχογραφία από έναν Τάφο στις Θήβες, 64X74,2 εκ.. Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο

Στην αρχαία Ελλάδα, συνεχίζει ο ιστορικός της τέχνης, οι καλλιτέχνες είχαν μελετήσει την τέχνη των Αιγυπτίων. Σε πολλά πρώιμα έργα τέχνης της αρχαίας Ελλάδας βλέπουμε να ακολουθούνται οι ίδιοι κανόνες αναπαράστασης του

ανθρώπινου σώματος. Σταδιακά, όμως, οι Έλληνες άρχισαν να πειραματίζονται. Άρχισαν να χρησιμοποιούν περισσότερο τα μάτια τους και να μελετούν περισσότερο το ανθρώπινο σώμα, ώστε να το περιγράψουν καλύτερα. Το 500 π.Χ. περίπου ανακαλύπτουν τη βράχυνση των μορφών και ένας καλλιτέχνης τολμά και ζωγραφίζει το ανθρώπινο πόδι από μπροστά. Οι πειραματισμοί αυτοί, λέει ο Gombrich δεν ήταν πάντα επιτυχημένοι. Σιγά σιγά όμως οι Έλληνες καταφέρνουν και δίνουν ζωή στις αυστηρές Αιγυπτιακές μορφές. Αυτό μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητό βλέποντας τη μορφή των πρώτων Κούρων (615-590 π.Χ.) και το αρχαίο γλυπτό του Δοσκοβόλου του Μύρωνα (περ. 450 π.Χ.). Σταδιακά οι Έλληνες καλλιτέχνες κρατούν κάποιους από τους κανόνες της Αιγυπτιακής τέχνης αλλά ταυτόχρονα δίνουν ζωή και κίνηση στα έργα τους, συνταιριάζονται έτσι την τήρηση των κανόνων και την ελευθερία του καλλιτέχνη.

Στα παραδείγματα της Αιγυπτιακής και Ελληνικής τέχνης και στη μετάβαση από τη μία στη άλλη μπορούμε να ανακαλύψουμε την ποππεριανή μέθοδο. Είδαμε πρώτα το πρόβλημα και τα αιτήματα που ήθελαν να απαντήσουν οι Αιγύπτιοι. Να αναπαραστήσουν με πληρότητα αυτά που ήξεραν. Αυτό τους οδήγησε να τα αναπαραστήσουν από την πιο χαρακτηριστική τους γωνία. Αυτή πάλι η τέχνη που μελετήθηκε από τους Έλληνες, τους πήγε ένα βήμα παρακάτω. Μελετώντας το ανθρώπινο σώμα από τους Αιγύπτιους, κατάφεραν και απέκτησαν τη δεξιότητα να μπορούν να το αναπαριστούν όχι αυστηρά και άκαμπτα, αλλά δίνοντας ζωή, κίνηση και ελευθερία στο έργο.

Αυτό φυσικά, όπως εξηγεί ο Gombrich, δεν σημαίνει ότι οι Έλληνες έκαναν τέχνη με βάση αυτό που έβλεπαν. Αντίθετα η τέχνη τους παραμένει παρόμοια με αυτή των Αιγυπτίων, που ήθελαν να αναπαραστήσουν τα πράγματα από την πιο χαρακτηριστική γωνία τους. Οι Έλληνες όμως θέλουν πλέον να αναπαραστήσουν τα πράγματα που γνωρίζουν στην ιδανική τους κατάσταση. Όπως πολύ γλαφυρά μας λέει,

την εποχή του Πραξιτέλη η μέθοδος έδωσε τους πιο ώριμους καρπούς της. Τα παλιά πρότυπα άρχισαν να κινούνται και να ανασαίνουν στα χέρια επιδέξιων τεχνιτών. Στέκουν μπροστά μας σαν αληθινά ανθρώπινα πλάσματα, που ανήκουν όμως σ έναν διαφορετικό, καλύτερο κόσμο. Όχι γιατί οι Έλληνες

ήταν υγιέστεροι ή ομορφότεροι αλλά επειδή η τέχνη είχε φθάσει σ'ένα σημείο όπου οι τύποι και τα ατομικά χαρακτηριστικά ισορρόπησαν σε μια νέα στάθμιση. (Gombrich. 1950/1994, σσ. 104-105).

Τόσο λοιπόν στην Αιγυπτιακή όσο και στην Ελληνική τέχνη δεν αναπαριστούν αυτό που βλέπουν αλλά αυτό που έχουν στο μυαλό τους, γεγονός που μας οδηγεί και πάλι στο ποππεριανό αντίστοιχο των θεωριών και εικασιών που προσπαθούν να απαντήσουν σε ένα πρόβλημα και τις διαψεύσεις που γίνονται προκειμένου να καταλήξουμε σε νέες θεωρίες - εικασίες.

Εδώ είναι ίσως σκόπιμο να αναφερθούμε σε μία ακόμα χαρακτηριστική περίοδο της ιστορίας της τέχνης, που σύμφωνα με τον Gombrich έχει τα χαρακτηριστικά της ποππεριανής μεθοδολογίας. Μετά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και με την επικράτηση της Χριστιανικής θρησκείας, η τέχνη αλλάζει τον τρόπο απεικόνισης. Πλέον το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι καλλιτέχνες εκείνης της εποχής δεν είναι η ομορφιά, ούτε η πιστότητα των Ρωμαίων αλλά η ανάγκη να απεικονίσουν ανθρώπους που ασπάστηκαν τη νέα θρησκεία. Τα έργα τέχνης θα πρέπει πλέον να θυμίζουν στους πιστούς το έλεος και τη δύναμη του θεού. Για έναν Έλληνα καλλιτέχνη, ισχυρίζεται ο Gombrich, τα έργα αυτά θα ήταν χοντροκομμένα ενώ για ένα Ρωμαίο κακότεχνα. Όμως για τη συγκεκριμένη εποχή που ζούμε απαντούν σε ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι καλλιτέχνες του τότε, και οι αναπαραστάσεις τους εξυπηρετούν αυτούς του σκοπούς. Στο παράδειγμα αυτό μπορούμε ακόμα να παρατηρήσουμε μια ακόμα ομοιότητα με την ποππεριανή αντίληψη ότι δεν υπάρχει μια νομοτέλεια που μας ωθεί διαρκώς στην πρόοδο ή στην παρακμή αλλά κάθε εποχή ανάλογα με τα προβλήματα που θέτει, την ερμηνεία που δίνει στην πραγματικότητα αλλά και στην παράδοση στην οποία βασίζεται, μπορεί να επιτύχει ή να αποτύχει.

Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να αναφέρουμε ακόμα μία ομοιότητα στην στάση του Gombrich απέναντι στην τέχνη και του Popper απέναντι στις επιστημονικές θεωρίες. Ο Gombrich στο βιβλίο του *Το Χρονικό της Τέχνης* τονίζει ότι δεν είναι απαραίτητο να συμφωνούμε με τις θεωρίες του καλλιτέχνη για να χαρούμε ένα έργο του. Αν έχουμε, λέει, την υπομονή και το ενδιαφέρον να κοιτάξουμε πολλά έργα αυτού του τύπου, μερικά θα μας αρέσουν στο τέλος περισσότερο από άλλα και

σιγά σιγά θα καταλάβουμε τα προβλήματα που θέλησαν να λύσουν αυτοί οι καλλιτέχνες (Gombrich, 1950/1994, σ.605). Ίδια είναι και η στάση του Popper απέναντι στις θεωρίες που αποδεικνύονται λανθασμένες, ο οποίος τονίζει ότι παρά την διάψευσή τους συνεχίζουν να αποτελούν επιτυχίες και θα πρέπει να αισθανόμαστε ευγνωμοσύνη γι'αυτές, υπό την έννοια ότι κληροδότησαν στους επόμενους επιστήμονες νέα δεδομένα και μαζί με αυτά, νέα προβλήματα. (Popper 1963/1996 σ. 243).

3.3 Gombrich: Τέχνη και Ψευδαίσθηση

Εννιά χρόνια αργότερα ο Gombrich θα επιχειρήσει μια πιο θεωρητική προσέγγιση του εν λόγω ζητήματος, συνοψίζοντας όλα όσα με παραστατικό τρόπο παρουσιάζει στο *Χρονικό της Τέχνης*. Κρίνουμε λοιπόν σκόπιμο να παρουσιάσουμε ορισμένες από τις κύριες ιδέες που καταγράφονται στο βιβλίο του *Τέχνη και Ψευδαίσθηση*, θέλοντας να αναδείξουμε εκείνα τα σημεία που η δική του θεωρία τεμνεται με την επιστημολογία του Popper, καθώς, όπως ο ίδιος ο Gombrich αναφέρει, η αναθεώρηση που προτείνει για την ιστορία των εικαστικών ανακαλύψεων μπορεί να παραλληλιστεί με την αναθεώρηση που απαιτείται στην ιστορία των επιστημών (Gombrich, 1959/1995, σ. 364).

Η πιο διαδεδομένη αντίληψη για την τέχνη είναι εκείνη που υποστηρίζει ότι έχει ως στόχο την αναπαράσταση της φύσης και της πραγματικότητας. Υπό αυτή την έννοια η ιστορία της τέχνης μπορεί να νοηθεί έως η ιστορία της καλλιέργειας της τεχνικής που επιτρέπει στους καλλιτέχνες να αναπαραστήσουν πιστότερα αυτό που ήδη βλέπουν. Αντίστοιχη είναι η επιστημονική πίστη στη μέθοδο της επαγωγής, η πίστη δηλαδή ότι συγκεντρώνοντας όλο και περισσότερες παρατηρήσεις θα μπορέσουμε στο τέλος να διαμορφώσουμε μια σωστή περιγραφή του κόσμου. Αυτή η αντίληψη θεωρεί ότι και στην τέχνη και στην επιστήμη είναι αναγκαία η απροκατάληπτη παρατήρηση των απλών γεγονότων, καθώς επίσης η καταστολή των νοητικών λειτουργιών που πολλές φορές μας οδηγεί σε ψευδείς αντιλήψεις (Gombrich, 1959/1995, σ. 341).

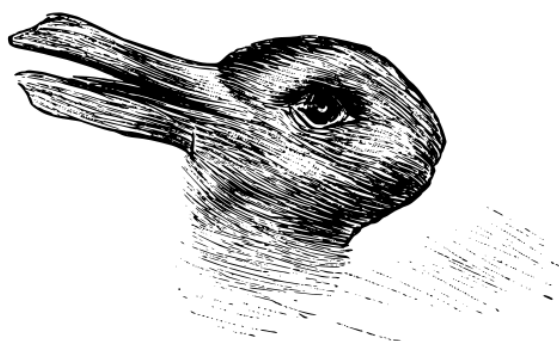
Ωστόσο και οι δύο αυτές αντιλήψεις απορρίπτονται από τον Gombrich. Ούτε η δεξιοτεχνία λείπει από τον πρωτόγονο άνθρωπο, αλλά ούτε και το “αθώο μάτι” είναι εφικτό. Ούτε βέβαια είναι η τεχνική που διαφοροποιεί έναν πρωτόγονο

άνθρωπο από έναν σύγχρονο καλλιτέχνη αλλά οι ιδέες που έχει για τα πράγματα (Gombrich, 1950/1994, σ. 44). Με την έκφραση “αθώο μάτι” ο Gombrich εννοεί ότι δεν υπάρχει μια ματιά που να μην βλέπει τα πράγματα με μια εκ των προτέρων διαμορφωμένη αντίληψη. Με μια δηλαδή προσδοκία για το τί αναμένει να δει. Πρόκειται για το αντίστοιχο του Popper ότι η γνώση μας δεν ξεκινά από το μηδέν, ούτε από ένα κενό πινάκα (tabula rasa). Ήδη έχουμε διαμορφωμένες αντιλήψεις με τις οποίες βλέπουμε την πραγματικότητα. Κάθε αναπαράσταση θεμελιώνεται σε “σχήματα” που ο καλλιτέχνης μαθαίνει να χρησιμοποιεί.

Χωρίς κάποιο παράδειγμα του πώς συνδέονται και πώς αλληλεπιδρούν τα οπτικά στοιχεία, ποτέ ο καλλιτέχνης δεν θα μπορούσε να ξεκινήσει το δύσκολο έργο της προσαρμογής μιας λουρίδας κίτρινου χρώματος, ώσπου να υποδηλώσει τις πασχαλούδες (Gombrich. 1959/1995 σ. 356).

Οι θεωρίες μας διαμορφώνονται πάντα πάνω σε ένα από πριν διαμορφωμένο πλαίσιο, και γι’ αυτό είναι κρίσιμης σημασίας η κριτική συζήτηση των θεωριών μας, η προσπάθεια να διαψεύσουμε ό,τι μπορούμε. Ο Gombrich κάνει μια αναφορά στη διπλή εικόνα, όπου μπορούμε να δούμε τόσο ένα λαγό όσο και μια πάπια, ανάλογα με το που επικεντρώνουμε το βλέμμα μας και με ποιο τρόπο οργανώνουμε το σχέδιο.

**Welche Thiere gleichen ein-
ander am meisten?**

Kaninchen und Ente.

Με το παράδειγμα αυτό θέλει να σημειώσει ότι αυτό που βλέπουμε κάθε φορά είναι μια ερμηνεία της πραγματικότητας. Για να δει κανείς τη μία ή την άλλη εικόνα θα πρέπει να δοκιμάσει διαφορετικές ερμηνείες, διαφορετικές συνδέσεις των οπτικών

δεδομένων. Αυτό κάνει και ένας χαρισματικός καλλιτέχνης σύμφωνα με τον Gombrich: κοιτάζει με κριτικό μάτι και εξετάζει ό,τι πέφτει στην αντίληψή του δοκιμάζοντας διαφορετικές ερμηνείες (Gombrich. 1959/1995 σ. 356). Όπως λέει και ο Popper, για να ξαναγυρίσουμε στον φιλόσοφο, η παρατήρηση δεν αποτελεί ποτέ μια ουδέτερη ή παθητική διαδικασία, αλλά προϋποθέτει πάντοτε ένα αρχικό ερώτημα, καθώς και ορισμένες θεωρητικές προσδοκίες που καθοδηγούν τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουμε την πραγματικότητα. Πώς όμως συνδέεται η πρωταρχική αντίληψη του καλλιτέχνη και η δημιουργική του σκέψη με τον κριτικό ορθολογισμό;

3.4 Νευρωνικά δίκτυα και δημιουργικότητα

Παρότι ο Karl Popper δεν ασχολείται με την ψυχολογική προέλευση των δημιουργικών ιδεών, των τολμηρών επιστημονικών θεωριών, αλλά μόνον με τον τρόπο που μπορούμε να τις ελέγξουμε κριτικά (Popper, 1959, σ. 7) , η λειτουργία του ανθρώπινου εγκεφάλου παρουσιάζει μια αξιοσημείωτη δομική αναλογία με τη μεθοδολογία του φιλοσόφου, γεγονός που φωτίζει την ίδια την προέλευση της δημιουργικότητας με πομπειανούς όρους. Υπό αυτό το πρίσμα θα ήταν ενδιαφέρον να αναφερθούμε, κρατώντας πάντα τις απαραίτητες επιφυλάξεις, σε ορισμένες σύγχρονες έρευνες της νευροεπιστήμης (Chen, Kenett, Cui κ.ά., 2025· Lloyd-Cox, Chen, Beaty, 2022· Chrysikou, 2019), όπου η δημιουργική σκέψη περιγράφεται ως το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ νευρωνικών δικτύων που είναι υπεύθυνα για την παραγωγή ιδεών και των νευρωνικών δικτύων που είναι υπεύθυνα για τον κριτικό τους έλεγχο.

Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο των Chen, Kenett, Cui κ.ά. (2025) *Dynamic switching between brain networks predicts creativity ability* παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνάς τους, σύμφωνα με τα οποία η παραγωγή δημιουργικών ιδεών συνδέεται με τη συνεργασία δύο διαφορετικών νευρωνικών δικτύων του εγκεφάλου. Το ένα λέγεται Default Mode Network (DMN) και συνδέεται με τις αυθόρμητες και συνειρμικές διεργασίες και σκέψεις, και το άλλο Executive Control Network (ECN), που σχετίζεται με λειτουργίες αξιολόγησης. Σύμφωνα με την εν λόγω έρευνα, λοιπόν, η δημιουργικότητα προκύπτει από την εμπλοκή των δύο αυτών νευρωνικών δικτύων. Στην πρώτη φάση της προσπάθειας να παραχθεί μια δημιουργική σκέψη ο εγκέφαλος προσπαθεί να κάνει αυθόρμητες ιδέες χωρίς να

νοιάζεται αν είναι ορθές ή όχι. Στη συνέχεια έρχεται το νευρωνικό δίκτυο, που είναι υπεύθυνο για την αξιολόγηση των ιδεών και προσπαθεί να τις αξιολογήσει, απορρίπτοντας όσες δεν ευσταθούν και κρατώντας εκείνες που έχουν λογική συνοχή. Αυτή η διαδικασία δεν είναι στατική αλλά δυναμική και η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο νευρωνικών δικτύων επισυμβαίνει κατά τη διάρκεια όλων των φάσεων της σκέψης. Σύμφωνα με την έρευνα, στην αρχική φάση το DMN παρουσιάζει τη μεγαλύτερη δραστηριότητα, στη μεσαία φάση πέφτει η δραστηριότητα ενώ στη τελική παρουσιάζεται μια μικρή αύξηση. Αντίστοιχη είναι και η πορεία του νευρωνικού δικτύου ECN. Στην πρώτη φάση όμως κυριαρχούν οι αυθόρμητες σκέψεις του δικτύου DMN. Τα συμπεράσματα της έρευνας λένε ότι η μεγαλύτερη συχνότητα εναλλαγής μεταξύ των δύο αυτών δικτύων σημαίνει μεγαλύτερη δημιουργικότητα στα άτομα. (Chen, Q., Kenett, Y.N., Cui, Z. κ.ά. 2025, σσ. 2-8).

Επιπλέον, το γεγονός ότι οι αυθόρμητες ιδέες του Default Mode Network αντλούνται από ήδη υπάρχουσες γνωστικές δομές, όπως η αυθόρμητη ενεργοποίηση αναμνήσεων και οι συνειρμικές σκέψεις (Chen, Q., Kenett, Y.N., Cui, Z. κ.ά. 2025, σ.1), ενισχύει την θέση ότι η γνώση δεν ξεκινά από ουδέτερη παρατήρηση, αλλά από προϋπάρχοντα σχήματα, όπως έχει επισημανθεί τόσο στην επιστημολογία του Popper όσο και στην αισθητική θεωρία του E.H. Gombrich. Υπό αυτή την έννοια, η σύγχρονη μελέτη της δημιουργικότητας δεν αναιρεί τον κριτικό ορθολογισμό, αλλά αναδεικνύει την εσωτερική του δυναμική: μια διαρκή εναλλαγή μεταξύ παιγνιώδους πειραματισμού και αυστηρής κριτικής, η οποία καθιστά δυνατή τόσο την καλλιτεχνική δημιουργία όσο και την επιστημονική πρόοδο.

Όπως ο Ισαάκ Νεύτωνας (1642–1727) δεν έφτασε στην θεωρία του απλά παρατηρώντας τον κόσμο ή βλέποντας δυνάμεις αλλά υποθέτοντας ότι αυτές υπάρχουν, (Popper, 1963 σ.94) έτσι και ο Πικάσο δεν ζωγράφισε ένα βιολί, βλέποντάς το με το “αθώο” μάτι του αλλά επιχειρώντας να ερμηνεύσει αυτό που βλέπει. Τόσο οι επιστήμονες όσο και οι καλλιτέχνες ξεκινούν από ένα πρόβλημα που επιθυμούν να λύσουν προτείνοντας τολμηρές θεωρίες και μορφές, τις οποίες αφήνουν ανοιχτές στη κριτική και το έλεγχο. Στην περίπτωση της επιστήμης, στον αυστηρό έλεγχο και την πειραματική αντιστοίχιση των προβλέψεων με τα φυσικά αποτελέσματα. Και στην περίπτωση όμως της τέχνης, αν και οι προβλέψεις δεν συνίστανται σε προτάσεις που μπορούν πειραματικά να ελεγχθούν, οι ποππεριανή

έννοια της διαψευσιμότητας μπορεί να εφαρμοστεί, έστω και με πιο χαλαρό τρόπο, αν λάβουμε υπ' όψιν μας το διάγραμμα του Tomas Kulka.

3.5 Tomas Kulka: Ένα διάγραμμα ποππεριανής αισθητικής

Ο Τσέχος φιλόσοφος και καθηγητής Αισθητικής Tomas Kulka (1948-), μαθητής του Popper στο London School of Economics, επιχειρεί να μεταφέρει τη φιλοσοφική λογική δασκάλου του στο πεδίο της Αισθητικής, αναζητώντας αντικειμενικότερα κριτήρια αξιολόγησης των έργων τέχνης. Η προσπάθειά του αυτή αναπτύσσεται κυρίως τόσο στο άρθρο του *Art and Science: An Outline of a Popperian Aesthetics* (1989), όπου επιχειρεί μια τεχνική μεταφορά της ποππεριανής αρχής της διαψευσιμότητας στην αισθητική θεωρία, όσο και στο μεταγενέστερο έργο του *Kitsch and Art* (1996/2002), όπου επεξεργάζεται το πρόβλημα της διάκρισης ανάμεσα στην αυθεντική τέχνη και σε αισθητικά αντικείμενα που εμφανίζονται ως τέχνη χωρίς να διαθέτουν πραγματική καλλιτεχνική αξία. Όπως ο Popper θεωρεί ότι το κριτήριο της διαψευσιμότητας λειτουργεί διπλά, αφενός ως κριτήριο διάκρισης ανάμεσα στις επιστημονικές και τις μη επιστημονικές θεωρίες και αφετέρου ως τρόπος αξιολόγησης του βαθμού της επιστημονικής τους αξίας, έτσι και ο Kulka θεωρεί ότι η εφαρμογή αντίστοιχων κριτηρίων στην Αισθητική μπορεί να μας βοηθήσει τόσο να διακρίνουμε ποια έργα διαθέτουν πραγματική αισθητική αξία όσο και να αξιολογήσουμε τον βαθμό αυτής της αξίας (Kulka, 1989, σ.198).

Ωστόσο, ο Kulka, αν και υιοθετεί την άποψη του Nelson Goodman (1906-1998) ότι ένα έργο τέχνης δεν θα πρέπει να κρίνεται ως προς την ομορφιά του αλλά ως προς την ορθότητά του, όπως αυτή διατυπώνεται στο έργο *Ways of Worldmaking*, θεωρεί ότι η ορθότητα της αισθητικής κρίσης δεν μπορεί να εξαρτάται από την εδραιωμένη αντίληψη μιας εποχής αλλά από τη δυνατότητα διάψευσής της (Kulka, 1989, σ.199).

Έτσι, όπως μια επιστημονική θεωρία οφείλει να είναι τολμηρή και να μην περιορίζεται στην αναπαραγωγή κοινότοπων αληθειών, έτσι και ένα καλλιτεχνικό έργο δεν αρκεί να περιγράφει ρεαλιστικά τον κόσμο αλλά πρέπει να τον ερμηνεύει με ενδιαφέροντες και τολμηρούς τρόπους, χωρίς να ενδιαφέρεται για την πιθανή διάψευση της αλήθειας της αναπαράστασης. Συνεπώς, τόσο οι ζωγραφικές όσο και οι λογοτεχνικές αναπαραστάσεις δεν έχουν σκοπό την απόλυτη ορθότητα, αλλά την

υποβολή τους στο κριτήριο της διαψευσιμότητας και τη δυνατότητα διαρκούς επανεκτίμησης.

Με αυτόν τον τρόπο, ο Kulka μεταφέρει στην Αισθητική την έννοια της ασυμμετρίας μεταξύ επιβεβαίωσης και διάψευσης που εισάγει ο Popper στην επιστημολογία του. Όπως δηλαδή οι επιστημονικές θεωρίες είναι δύσκολο να επιβεβαιωθούν οριστικά αλλά εύκολο να διαψευστούν, το ίδιο ισχύει και για την αισθητική αξία των έργων τέχνης, η οποία δύσκολα επιβεβαιώνεται αλλά ευκολότερα διαψεύδεται.

Η ίδια αυτή ποππεριανή λογική της διάκρισης επεκτείνεται από τον Kulka και σε ένα ακόμη κρίσιμο αισθητικό ζήτημα: στη διάκριση ανάμεσα στην αυθεντική τέχνη και το φαινόμενο του kitsch. Στο έργο του *Kitsch and Art* (1996) επιχειρεί να προσδιορίσει εκείνα τα χαρακτηριστικά που καθιστούν ένα αντικείμενο αισθητικά ελκυστικό χωρίς ωστόσο να του αποδίδουν ουσιαστική καλλιτεχνική αξία. Κατά τον Kulka, το kitsch δεν συνιστά απλώς κακή τέχνη, αλλά μια ιδιαίτερη κατηγορία αισθητικών αντικειμένων που εμφανίζονται ως έργα τέχνης χωρίς να διαθέτουν τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν μια γνήσια αισθητική εμπειρία.

Ο Kulka υποστηρίζει ότι το kitsch διαθέτει τρία βασικά χαρακτηριστικά. Πρώτον, αναπαριστά αντικείμενα ή καταστάσεις ήδη έντονα φορτισμένες συναισθηματικά για τον θεατή, όπως για παράδειγμα παιδιά, ειδυλλιακά τοπία, ζώα ή οικογενειακές σκηνές. Δεύτερον, τα αντικείμενα αυτά αναγνωρίζονται άμεσα και χωρίς καμία ιδιαίτερη ερμηνευτική προσπάθεια. Τρίτον, η αναπαράστασή τους δεν προσθέτει νέα επίπεδα νοήματος ούτε μετασχηματίζει ουσιαστικά τη σχέση του θεατή με το αντικείμενο που αναπαρίσταται. Το kitsch, επομένως, προκαλεί άμεση συναισθηματική ανταπόκριση αλλά στερείται πολυπλοκότητας, ερμηνευτικού βάθους και αισθητικού κινδύνου (Kulka, 1996, σσ. 29-44).

Η θέση αυτή εμφανίζει σαφή αναλογία με την ποππεριανή θεωρία της διαψευσιμότητας. Όπως κατά τον Popper μια θεωρία που δεν εκτίθεται ποτέ στον κίνδυνο διάψευσης δεν μπορεί να θεωρηθεί επιστημονική, έτσι και κατά τον Kulka ένα αντικείμενο kitsch δεν διαθέτει εκείνη την πολυπλοκότητα και την ανοιχτότητα ερμηνειών που χαρακτηρίζει το αυθεντικό έργο τέχνης. Υπό αυτή την έννοια, το kitsch λειτουργεί μέσα σε ένα ασφαλές πεδίο επιβεβαίωσης, προσφέροντας στον

θεατή εύκολη αναγνώριση και άμεση συγκίνηση χωρίς να τον υποχρεώνει να αναμετρηθεί με νέες ερμηνευτικές δυνατότητες. Όπως υπάρχουν ψευδοεπιστημονικές θεωρίες που εμφανίζονται ως επιστήμη χωρίς να διαθέτουν τα αναγκαία επιστημολογικά κριτήρια, έτσι υπάρχουν και αισθητικά αντικείμενα που μιμούνται εξωτερικά την τέχνη χωρίς να διαθέτουν πραγματική αισθητική αξία.

Η παραπάνω θέση του Kulka αναδεικνύει μια βαθύτερη φιλοσοφική συγγένεια με τη συνολική σκέψη του Karl Popper. Όπως οι ψευδοεπιστημονικές θεωρίες, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αστρολογία, αναζητούν διαρκώς μόνο εκείνες τις επιβεβαιώσεις που θα διατηρήσουν ανέπαφη την εγκυρότητά τους, αποφεύγοντας κάθε πιθανότητα διάψευσης, έτσι και τα αισθητικά αντικείμενα του kitsch επιδιώκουν την πρόκληση άμεσων και προβλέψιμων συναισθηματικών αντιδράσεων, χωρίς να εκθέτουν τον θεατή στην αβεβαιότητα της ερμηνείας ή στην πρόκληση της αισθητικής αναθεώρησης. Αντίστοιχα, σε πολιτικό επίπεδο, λαϊκιστικές θεωρίες ή πρακτικές τείνουν να αναπαράγουν ήδη εδραιωμένες αντιλήψεις και βεβαιότητες των πολιτών, όχι για να τεθούν υπό κριτική αλλά για να εξασφαλίσουν τη δική τους αναπαραγωγή και κοινωνική αποδοχή. Και στις τρεις περιπτώσεις, είτε πρόκειται για ψευδοεπιστημονικές θεωρίες, είτε για kitsch τέχνη, είτε για δογματικές πολιτικές πρακτικές, εκείνο που προέχει δεν είναι η αυτοϋπέρβαση μέσω της κριτικής ή ακόμη και ο ενδεχόμενος «θάνατός» τους, αλλά αντιθέτως η διατήρηση και η επιβίωσή τους. Ωστόσο, κατά την ποππεριανή λογική, μόνο ό,τι είναι διατεθειμένο να εκτεθεί στον κίνδυνο της κατάρρευσης μπορεί να επιτρέψει τη συνέχιση της ανθρώπινης προόδου.

Ο Kulka μάλιστα εξηγεί και τον λόγο για τον οποίο, πολλές φορές όταν κρίνουμε ένα έργο τέχνης, είτε πρόκειται για έναν πίνακα, είτε για ένα θεατρικό έργο, είτε για ένα βιβλίο, μπορούμε δυσκολότερα να εξηγήσουμε γιατί το θεωρούμε αισθητικά αξιόλογο και ευκολότερα γιατί δεν μας αρέσει. Η απαντήσέ μας μπορεί να στηριχθεί στην αντιπαράθεση του έργου με μια εναλλακτική εκδοχή του, ενώ η θετική αισθητική μας κρίση προϋποθέτει τη σύγκριση του έργου με όλες εκείνες τις εναλλακτικές εκδοχές που θα μπορούσαν να το κάνουν καλύτερο (Kulka, 1989, σ.204).

Για την αξιολόγηση των έργων τέχνης ο Kulka προτείνει τρία κριτήρια, τα οποία δανείζεται από την αισθητική θεωρία του Monroe Beardsley (1915-1985), όπως αυτή παρουσιάζεται στο έργο *Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism* (1958/1981): την ενότητα, την πολυπλοκότητα και την εντασιακότητα.

Με τον όρο *ενότητα*, ο Kulka υπαινίσσεται τη λειτουργία ενός έργου ως οργανικού συνόλου, δηλαδή τον έλεγχο των επιμέρους στοιχείων του σε σχέση με τη συνολική άρθρωση του έργου, καθώς θεωρεί ότι σε ένα έργο τέχνης όπου υπάρχει πραγματική ενότητα τίποτα δεν μπορεί να είναι τυχαίο ή περιττό. Με τον όρο *πολυπλοκότητα*, εννοεί την ύπαρξη πλούτου και ποικιλίας στο έργο τέχνης, αλλά και την παρουσία πολλαπλών επιπέδων νοηματοδότησης, μορφοποίησης και καταγραφής ιδεών και συναισθημάτων. Τέλος, με τον όρο *εντασιακότητα*, υπαινίσσεται τη δυναμική που φέρει ένα έργο στη δημιουργία έντονων συναισθημάτων και αντιδράσεων, δηλαδή την ισχυρή αισθητική εμπειρία που μπορεί να μεταδώσει στον θεατή.

Ο Kulka προχωρεί μάλιστα και σε μια αλγεβρική παρουσίαση της θεωρίας του, ενσωματώνοντας σε αυτή το ποππεριανό κριτήριο της διαψευσιμότητας.

Σε ό,τι αφορά το κριτήριο της *ενότητας* ενός έργου τέχνης, αυτό αξιολογείται μέσω μιας φόρμουλας σύμφωνα με την οποία η αξία ενός έργου τέχνης Value (Work) ισούται με τον αριθμό των εναλλακτικών μορφών που το κάνουν χειρότερο (a) μείον τον αριθμό των εναλλακτικών μορφών που το κάνουν καλύτερο (b).

$$V(W) = a - b$$

Όσο μικρότερος είναι ο αριθμός των εναλλακτικών μορφών που βελτιώνουν το έργο, τόσο μεγαλύτερη είναι η αξία του, καθώς ένα αριστούργημα θα έχει μόνο εναλλακτικές εκδοχές που θα το ζημιώνουν. Στην περίπτωση, λόγου χάριν, του Παρθενώνα, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα αρχιτεκτονικό έργο τέχνης, όπου κάθε κίονας, το αέτωμα αλλά και οι μορφές που είναι σκαλισμένες πάνω σε αυτό συνυπάρχουν αρμονικά τόσο μεταξύ τους όσο και με τα υπόλοιπα κτίσματα του βράχου της Ακρόπολης. Μια μικρή διαφοροποίηση μπορεί να χαλάσει την αισθητική αξία ολόκληρου του οικοδομήματος.

Σε ό,τι αφορά το κριτήριο της *πολυπλοκότητας*, αυτό αξιολογείται μέσω μιας δεύτερης φόρμουλας, σύμφωνα με την οποία η αξία ενός έργου ισούται με τον αριθμό των εναλλακτικών μορφών που το κάνουν χειρότερο (a) μείον τον αριθμό των εναλλακτικών μορφών που το κάνουν καλύτερο (b), πολλαπλασιαζόμενο με τον συνολικό αριθμό όλων των πιθανών εναλλακτικών που είτε το ζημιώνουν (a) είτε το βελτιώνουν (b) είτε το αφήνουν ανέπαφο (c).

$$V(W) = (a - b) \cdot (a + b + c)$$

Στο τύπο αυτό ο Kulka πολλαπλασιάζει τη διαφορά που προκύπτει από την αφαίρεση μεταξύ των εκδοχών ενός έργου που το καλυτερεύουν και εκείνων που το χειροτερεύουν, με το σύνολο των εκδοχών a ,b και c που το κάνουν αναγκαστικά πιο πολύπλοκο. Ένα μυθιστόρημα για παράδειγμα είναι τυπικά πιο πολύπλοκο από μια νουβέλα.

Τέλος, σε ό,τι αφορά το κριτήριο της εντασιακότητας, η αξία ενός έργου τέχνης ισούται με τον αριθμό των εναλλακτικών μορφών που το κάνουν χειρότερο (a) μείον τον αριθμό των εναλλακτικών μορφών που το κάνουν καλύτερο (b), πολλαπλασιαζόμενο με τον συνολικό αριθμό των πιθανών εναλλακτικών μορφών, και όλο αυτό πολλαπλασιαζόμενο με τον λόγο του αθροίσματος των εναλλακτικών που το κάνουν χειρότερο ή καλύτερο προς εκείνες που το αφήνουν ανέπαφο.

$$V(W) = (a - b) \cdot (a + b + c) \cdot (a + b : c + 1)$$

Παραδείγματα έργων που παρουσιάζουν εντασιακότητα είναι τα ποιήματα, τα οποία μπορεί να μην έχουν την πολυπλοκότητα ενός μυθιστορήματος αλλά αντισταθμίζουν αυτή την έλλειψη με την ένταση των λίγων λέξεων που περιέχουν, καμιά εκ των οποίων δεν είναι αδιάφορες αισθητικά αλλά προκαλούν θετικό ή αρνητικό αντίκτυπο.

3.6 Ο Ελύτης σχολιάζει τους πειραματισμούς του Σολωμού: Μια ποππεριανή δοκιμή

Στην τελευταία αυτή ενότητα του τρίτου κεφαλαίου κρίνω σκόπιμο να συζητήσω στα πλαίσια αυτής ανάλυσης και την περίπτωση του Διονυσίου Σολωμό (1798-1857),

καθώς το έργο του παρέμεινε ανολοκλήρωτο και είναι γεμάτο σχεδιάσματα και δοκιμές. Αναφέρομαι στο έργο του Σολωμού θεωρώντας ότι συνιστά ένα ενδιαφέρον παράδειγμα που μπορεί να αναδείξει το σκεπτικό της ποππεριανής αισθητικής μεθόδου: πρόκειται για τον τρόπο με τον οποίο θέλει να θέσει την ποίησή του μέσα στο πλαίσιο της ελληνικής παράδοσης, επιδιώκοντας συνάμα να την αναμορφώσει μέσα από πολλαπλές δοκιμές και πειραματισμούς.

Για το ζήτημά αυτό, κάνει μια πολύ ενδιαφέρουσα αναφορά ένας άλλος μεγάλος Έλληνας ποιητής, ο Οδυσσέας Ελύτης (1911-1996), στο κείμενό του “Πρόσω Ήρεμα” (σσ. 57-79), που βρίσκεται ενταγμένο στο βιβλίο του *Ιδιωτική Οδός* (1990). Γράφει χαρακτηριστικά:

Χρειάζεται συνεχώς ν' απωθείς, ν' αποποιείσαι, να επιλέγεις, να υιοθετείς. Η πιο σώφρων στάση μπορεί να είναι η πιο τολμηρή. Δεν ξέρεις. Αλλά πρέπει να δοκιμάσεις. Να δοκιμάσεις με τον ίδιο τρόπο που δοκιμάζει ο Σολωμός δεκαεννέα φορές τον ίδιο στίχο.

Σαν ήλιος όπου ξάφνου σκει πυκνά και μαύρα νέφη

Ναι. το ρολόι δείχνει σωστά την ώρα.

Και φανερά σου γίνονται τα σπίτια μες στη χλόη.

Όχι. Κάτι δεν πάει καλά

Και φαίνονται τα κατάσπρα σπίτια στην πρασινάδα.

Ούτε. Μοιάζει με επεξήγηση.

Τ' όρος βαρεί κατάραχα και σπίτια ιδές στη χλόη

Αυτό είναι. Αυτό το σπίτιτα ιδές στη χλόη που πέφτει σαν σκισιματιά, αίρει
πραγματικά τη θολάδα.

Διαβάζοντας το “Πρόσω Ήρεμα” εύκολα μπορούμε να διακρίνουμε χαρακτηριστικά στοιχεία ανάγνωσης της ποππεριανής αισθητικής. Όπως ό ίδιος ο Ελύτης εξηγεί η πιο σώφρονα στάση μπορεί να είναι και η πιο τολμηρή, καθώς η κάθε ποιητική δοκιμή μπορεί την επόμενη στιγμή να διαψευστεί ή έστω να συντείνει στο ολοκλήρωμα ενός ποιητικού έργου. “Δεν ξέρεις αλλά πρέπει να δοκιμάσεις”, λέει ο Ελύτης, αν θέλεις να φτάσεις σε ένα υψηλό αισθητικό σημείο.

Εδώ όμως θα πρέπει να επαναλάβουμε ότι η τέχνη δεν συνίσταται από προτάσεις που μπορούν να διαψευστούν από τα γεγονότα. Έτσι, στην αισθητική, η

ποππεριανή μέθοδος μπορεί να εφαρμοστεί μόνο κατ' αναλογία, φανερώνοντας όμως μια πολύ διαφορετική αντίληψη από αυτή που συχνά επικρατεί: η τέχνη δεν είναι θεόσταλτη ενώ η έμπνευση δεν είναι το άπαν παρά μονάχα η αρχή μιας διαρκούς και επίπονης προσπάθειας γεμάτης δοκιμών, λαθών και διορθώσεων. Ως εκ τούτου και η τέχνη, όπως και η επιστήμη, δεν εκφράζουν απόλυτες αλήθειες αλλά έντιμες προσπάθειες να βελτιώσουμε την υπάρχουσα κατάστασή μας, μέσα από τολμηρές θέσεις και τολμηρές μορφές που συνεχώς διορθώνουμε και βελτιώνουμε.

Ίσως έτσι κάποιοι θεωρούν ότι απομυθοποιείται τόσο η τέχνη όσο και η επιστήμη. Όμως αντίθετα με τον τρόπο αυτό γίνεται κατανοητός ο άθλος κάθε επιστήμονα και κάθε καλλιτέχνη, που παλεύει κάθε στιγμή και κάθε μέρα προσπαθώντας να βρει σφάλματα, να αφαιρέσει περιττούς στίχους, πινελιές και νότες, να φτιάξει κάτι που ανταποκρίνεται σ' αυτό που καταλαβαίνει εκείνη τη στιγμή, με την ελπίδα να βρεθεί αύριο κάποιος που να τον ξεπεράσει (Naraniecki, A. 2016, σ. 278). Αυτός είναι και ο λόγος που εγώ τουλάχιστον κρίνω ότι ο κριτικός ορθολογισμός συνιστά μια έντιμη και ταπεινή στάση τόσο απέναντι στην επιστήμη όσο και απέναντι στην τέχνη, αλλά και απέναντι στην πολιτική. Λέει δε γνωρίζω αλλά θα καταβάλω κάθε προσπάθεια.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία επιχειρήσαμε να παρουσιάσουμε τις βασικές ιδέες της επιστημολογίας του Αυστριακού φιλοσόφου Karl Popper και να εξερευνήσουμε τις προεκτάσεις της στο πεδίο των κοινωνικών θεωριών και της πολιτικής, καθώς και στο πεδίο της αισθητικής και της τέχνης. Αυτό ήταν, όπως τελικά αποδείχθηκε, ένα δύσκολο εγχείρημα με μεγάλο εύρος, το οποίο προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε όσο το δυνατόν πληρέστερα στα πλαίσια μιας διπλωματικής εργασίας. Ακόμη είναι βέβαιο ότι πολλά από τα ζητήματα που ανέκυψαν δεν έχουν αναλυθεί σε βάθος, αποτελούν όμως εκκίνηση για περαιτέρω μελέτη και έρευνα. Ειδικά σε ό,τι αφορά το πεδίο της Αισθητικής η εφαρμογή των ιδεών του Popper χρήζει μεγαλύτερης έρευνας, καθώς δεν υπάρχει ιδιαίτερα μεγάλη βιβλιογραφία, εν αντιθέσει με το πεδίο των κοινωνικών επιστημών και της πολιτικής θεωρίας, όπου ο Popper έχει γράψει ο ίδιος σημαντικά έργα. Παρ' όλα αυτά η σύγχρονη εποχή, κυρίως οι κοινωνικές και τεχνολογικές εξελίξεις, καθιστούν τις ιδέες του Popper ιδιαίτερα επίκαιρες και χρήσιμες.

Το απλό μήνυμα του Popper για την αναγκαιότητα του κριτικού ορθολογισμού, όπως αυτό διατυπώνεται στην φράση του “Ίσως εγώ να έχω λάθος κι εσύ δίκιο και ίσως με μια κοινή προσπάθεια να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε περισσότερο την αλήθεια” (Popper, (1962/2021, σ.650) αποτελεί ένα συμπαγές και συνεκτικό αφήγημα απέναντι σε έναν κόσμο κατακερματισμένο που ψάχνει εναγωνίως για βεβαιότητες σε αυθεντίες, ανθρώπινες ή τεχνητές. Η φιλοσοφία του εκπέμπει ένα ιδιαίτερο ήθος, μια ιδιαίτερη πολιτική στάση και αισθητική. Διακηρύσσει έναν άνθρωπο, έναν πολιτικό, έναν καλλιτέχνη που τον διακρίνει η εντιμότητα, η ταπεινότητα και η ανοιχτότητα προς τους άλλους. Δεν ψάχνει για αυθεντίες, αλλά ούτε αυτοανακηρύσσεται σε αυθεντία ο ίδιος. Αντικρίξει όμως τον κόσμο γύρω του με αυθεντική απορία και αναζητά με ειλικρίνεια ιδέες και λύσεις σε όλους τους ανθρώπους, χωρίς να θέτει ζητήματα κύρους, εξουσίας, τάξης, φυλής, φύλου. Υπό αυτή την άποψη πρόκειται για μian ουμανιστική και φιλελεύθερη φιλοσοφία (Κωστέας, Β. 2021 σ. 248).

Στον κοινωνικό πλαίσιο θέλει τους ανθρώπους ελεύθερους να επιζητήσουν την ευτυχία τους, όπως ο καθένας νομίζει και, παράλληλα, οργανώνει ένα σύστημα που βήμα-βήμα και ειρηνικά επιχειρεί να επιλύσει τα προβλήματα που

αντιμετωπίζουμε όλοι μας. Όπως ο ίδιος τονίζει σε πολλά σημεία του έργου του, όλα αρχίζουν από προβλήματα που αντιμετωπίζουμε. Το ότι όλα αρχίζουν από ένα πρόβλημα, από μια κοινωνική συνθήκη που αντιμετωπίζουμε, συνεπάγεται τη σύγκρουση με τις κατεστημένες ιδέες και αντιλήψεις. Παρομοίως όμως και σε ό,τι αφορά την τέχνη, τους καλλιτέχνες επίσης τους θέλει ελεύθερους, να πειραματίζονται δοκιμάζοντας με τα δικά τους μέσα να λύσουν τα προβλήματα της εποχής τους, αντιμετωπίζοντας και την ίδια με τρόπο κριτικό.

Εχθρός της φιλοσοφίας του Popper είναι τόσο η δογματική σκέψη όσο και εκείνη που καταλήγει στον σχετικισμό. Το γεγονός ότι δεν κατέχουμε ποτέ την απόλυτη αλήθεια ή την βεβαιότητα, αυτό δεν πρέπει να μας αποθαρρύνει. Αντίθετα, όσο οι αβέβαιες θεωρίες μας είναι γόνιμες και μας προσφέρουν μια καλύτερη κατανόηση του κόσμου και μια πιο καλή αντιμετώπιση των προβλημάτων μας, αυτό πρέπει να μας ικανοποιεί. Το κόστος της αβεβαιότητας και της ανησυχίας που συχνά νιώθει ο σύγχρονος άνθρωπος, είναι το τίμημα που πληρώνει για την ανοικτή κοινωνία μέσα στην οποία ζει και που του επιτρέπει να επιβιώνει και να θριαμβεύει. Είναι το κόστος του κριτικού ορθολογισμού που δεν βολεύεται σε προκαθορισμένους και βολικούς ρόλους ή σε έτοιμες και βέβαιες αλήθειες, αλλά που ασκεί έλεγχο και κριτική προκειμένου να πεθάνει όποια θεωρία δεν ισχύει και να επιζήσει ο ίδιος ο άνθρωπος. Όπως λέει και ο ίδιος:

Η κριτική στάση μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα συνειδητής προσπάθειας να κάνουμε τις θεωρίες μας να υποφέρουν στη θέση μας, ώστε να προκύψει η πιο εύρωστη. [...] Μας προσφέρει τη δυνατότητα να επιβιώσουμε, ενώ συγχρόνως εξαλείφεται μια υπόθεση που είναι ανεπαρκής, ενώ μια δογματική στάση οδηγεί στη δική μας εξάλειψη (Popper 1963/1996 σ. 52).

Ωστόσο, αν θελήσουμε να εξετάσουμε κριτικά και την ίδια τη φιλοσοφία του Popper, όπως άλλωστε θα απαιτούσε και ο ίδιος ο φιλόσοφος, θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε ορισμένες επιφυλάξεις απέναντι στη μεγάλη έμφαση που δίνει στη διαδικασία της κριτικής και της διάψευσης ως βασικό μηχανισμό προόδου της γνώσης. Όπως υποστήριξε αργότερα ο Thomas Kuhn, ένα μεγάλο μέρος της επιστημονικής δραστηριότητας δεν χαρακτηρίζεται από διαρκή αμφισβήτηση των θεωριών αλλά από εργασία εντός ενός ήδη αποδεκτού επιστημονικού παραδείγματος, όπου ο επιστήμονας επιχειρεί περισσότερο να αναπτύξει και να εφαρμόσει την

υπάρχουσα θεωρία παρά να την ανατρέψει (Kuhn, 1962/2008, σ.248). Κάτι ανάλογο ίσως μπορούμε να παρατηρήσουμε και στην τέχνη, όπου πολλοί δημιουργοί εργάζονται μέσα στα κυρίαρχα αισθητικά πρότυπα της εποχής τους, χωρίς να επιδιώκουν απαραίτητα τη ρήξη ή την ανατροπή τους, αλλά και στην πολιτική, όπου η πρόοδος συχνά συνδέεται περισσότερο με τη σταδιακή εφαρμογή και βελτίωση ήδη υφιστάμενων θεσμών παρά με τη συνεχή αμφισβήτησή τους. Υπό αυτή την έννοια, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι ο Popper περιγράφει με εξαιρετική ακρίβεια τις στιγμές μεγάλης αλλαγής και δημιουργικής ρήξης, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι κάθε μορφή ανθρώπινης δημιουργικότητας και προόδου ακολουθεί πάντοτε αυτό το πρότυπο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agassi, J. & Jarvie, I. (2008). *A Critical Rationalist Aesthetics*. Rodopi.
- Αυγελής, Ν. (2010). *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της επιστήμης*. Εκδοτικός Οίκος Σταμούλη.
- Beardsley, M.C. (1958/1981) *Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism*. Hackett Publishing Company.
- Carr, J. 13 Μαρτίου 2026, *Never Refuse the Muse* [Βίντεο] YouTube. Ανακτημένο στις 1-6-2026 από τον ιστότοπο <https://www.youtube.com/shorts/oOdeBSVx6xc>
- Chen, Q., Kenett, Y.N., Cui, Z. κ.ά. (2025). Dynamic switching between brain networks predicts creative ability. *Commun Biol* 8, 54. <https://doi.org/10.1038/s42003-025-07470-9>
- Chrysikou, E. (2019). Creativity in and out of (cognitive) control, *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 27, σσ. 94-99 .
- Diels, H. & Kranz, W. (2004). *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 3 τόμοι. Weidmannsche Hildesheim.
- Descartes, R. (1641/2009). *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μτφρ. Ε. Βενταράκης. Εκδ. Εκκρεμές.
- Δημητράκος, Δ. (2023). *Φιλοσοφία, ιδεολογία και κριτική: το μάθημα του Καρλ Πόπερ*, ανακτημένο στις 30-5-2026 από τον ιστότοπο <https://booksjournal.gr/paremvaseis/4177-filosofia-ideologia-kai-kritiki-to-mathima-tou-karl-poper> .
- Ελύτης, Ο. (1990), *Ιδιωτική Οδός*. Ύψιλον / βιβλία.
- Ελύτης, Ο. (1993) *Εν Λευκώ*. Εκδ. Ίκαρος.
- Gödel, K. (1931/1992), *On Formally Undecidable Propositions Of Principia Mathematica And Related Systems*. Dover Publications.
- Gombrich, E.H. (1950/1994). *Το Χρονικό της Τέχνης*, μτφρ. Λίνα Κασδαγλή. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Gombrich, E.H. (1959/1995). *Τέχνη και Ψευδαίσθηση*, μτφρ Ανδρέας Παππάς. Εκδ. Νεφέλη.

Goodman, N. (1978). *Ways of Worldmaking*. Sussex Harvester Press.

Lloyd-Cox, J., Chen, Q & Beaty, R.E. (2022). *The time course of creativity: Multivariate classification of default and executive network contributions to creative cognition over time*, in *Cortex* Volume 156, November 2022, Pages 90-105.
<https://doi.org/10.1016/j.cortex.2022.08.008>

Kaldis, B. (2019). *World Three and Cognitivism: Philosophy in Film*. In: Sassower, R., Laor, N. (eds) *The Impact of Critical Rationalism*. Palgrave Macmillan, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-90826-7_24

Κουζέλης, Γ. (Επ.) (1997). *Επιστημολογικά Κείμενα*. Εκδ. Νήσος.

Kraft, V. (1953/1986). *Ο κύκλος της Βιέννης*, μτφρ. Γ. Μανάκος. Εκδ. Γνώση.

Kuhn, T. (1962/2008) *Η δομή των Επιστημονικών Ανακαλύψεων*, μτφρ Γ. Γεωργακόπουλος - Β. Κάλφας. Εκδ. Σύγχρονα Θέματα.

Kulka, T. (1989). Art and Science: An outline of a Popperian Aesthetics, στο *The British Journal of Aesthetics*, 29 (3), σσ. 197–212,
<https://doi.org/10.1093/bjaesthetics/29.3.197>

Kulka, T. (1996/2002). *Kitsch and Art*. Penn State University Press.

Κωστέας, Β. (2021) *Ελευθερία και Δικαιοσύνη στο πλαίσιο της Ανοικτής Κοινωνίας* [Διδακτορική διατριβή, Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών], Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών διατριβών. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών διατριβών.
<http://hdl.handle.net/10442/hedi/49559>

Losse, J. (1991). *Φιλοσοφία της Επιστήμης: Μια ιστορική εισαγωγή*, μτφρ. Θ. Χρηστίδης. Εκδ. Βάνιας.

Μάνος, Α. (1998). *Φωτεινότητα και διαφάνεια: Το εδώ και το επέκεινα στο έργο του Οδυσσέα Ελύτη*. Εκδ. Τυπωθήτω.

Μαρκαντωνάτου, Θ.-Ε. (2021). Καρλ Πόπερ: Ανάλυση, κριτική και αποδόμηση της μαρξικής θεωρίας – μια περιεκτική ανάλυση της ποπεριανής επίθεσης προς τον «προφήτη» Μαρξ. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, 0 (14), 64-73.

- Μαρκαντωνάτου, Θ.Ε. (2021). *Ο Άνθρωπος υπό το πρίσμα του Καρλ Πόπερ: εγχειρίδιο πρακτικής φιλοσοφίας*. [Διδακτορική διατριβή, Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών], Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών διατριβών. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών διατριβών. <http://hdl.handle.net/10442/hedi/59867>
- Naraniecki, A. (2016). *Karl Popper on the Unknown Logic of Artistic*. Culture and dialogue 4 263-282.
- Παρμενίδης (2003). *Περί φύσιος*, μτφρ. Γ. Καραγιάννης. Εκδ. Ζήτρος.
- Πατέλης, Γ. (2021). *Η κριτική του Καρλ Πόπερ στις περί Πολιτείας αντιλήψεις του Πλάτωνα*. [Διδακτορική διατριβή, Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών], Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών διατριβών. <http://hdl.handle.net/10442/hedi/51268>
- Πέτρου, Α. (2011). «Ο δρόμος προς την ηθική του φιλελευθερισμού του Χάγιεκ», Συμμετοχή στο 23ο Διεθνές Συνέδριο Φιλοσοφίας, *Φιλοσοφία, Πολιτική και Οικονομία στην Παγκοσμιοτική Εποχή μας* (Βουλιαγμένη, 17-22 Ιουλίου, 2011).
- Πλάτωνας, (2014α). *Τίμαιος*, μτφρ. Β. Κάλφας. Ελληνικές Εκδόσεις.
- Πλάτωνας (2014β). *Πολιτεία*, μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλος. Εκδ. Πόλις.
- Popper, K. (1944/2005). *Η ένδεια του Ιστορικισμού*, μτφρ. Αθ. Σαμαρτζής. Εκδ. Ευρασία.
- Popper, K. (1959). *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge.
- Popper, K. (1945 / 2021). *Η Ανοιχτή Κοινωνία και οι Εχθροί της*, μτφρ. Ειρ. Παπαδάκη. Εκδ. Παπαζήση
- Popper, K. (1963/1996). *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. Routledge.
- Popper, K. (1972). *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Oxford University Press.
- Popper, K. (1992). *Unended Quest*. Routledge.
- Popper, K. (1993). *The Myth of Framework. In defense of science and rationality*. Routledge.

Popper, K. (1998/2002). *Ο Κόσμος του Παρμενίδη*, μτφρ. Κ. Ν. Πετρόπουλος. Εκδ. Καρδαμίτσα.

Popper, K. (1999). *All Life is Problem Solving*, transl. P. Camiller. Routledge.

Quine, W. V. (1951/1990). Two dogmas of Empiricism, στο *Classics of Analytic Philosophy*, επ. R. R. Ammerman. Hackett Publishing Company, σσ. 196-213.

Rowbottom, D. P. (2013). *Popper's Critical Rationalism. A Philosophical Investigation*. Routledge.

Σολωμός, Δ. (1971). *Άπαντα*. Εκδ. Μπίρη.